

МЕТАТЕОРЕТИЧНА МОЗАІКА ЖИТТЯ СВІДОМОСТІ

Анатолій В. ФУРМАН

УДК 159.966 : 167/168

Anatoliy V. Furman
METATHEORETICAL MOSAIC OF CONSCIOUSNESS LIFE

“...Свідомість є буттєствердна свідомість, властивість, онтологічно вкорінена. І там справді відбуваються події – події життя свідомості. Не свідомості про щось (тобто події не у змісті, а в житті самої свідомості), адже вона дає такі продукти, які неможливо визначити рефлексивно, як у змістовлення нашої ментальності...”

(Мераб Мамардашвілі [64, с. 31–32]).

“Подвійність свідомості як буттєвого явища характеризується перетином у ній внутрішнього і зовнішнього, сутності та існування пізнання, теоретичного і практичного відношення до світу, індивідуального та надіндивідуального (суспільного) полюсів розиткового досвіду; те, що відбувається “із” знанням у [лоні] досвіду, становить передумову виокремлення абстрактних об’єктивних змістів...”

(Анатолій Лой [63, с. 41]).

Постановка наукової проблеми. Сьогодні все більше філософів і науковців зосереджуються на думці, що свідомість – неймовірно складна, субстанційно самобутня та екзистенційно поліфонійна, форма і навіть спосіб буття, котре, будучи безмежним і всеохватним, у своїй вершинній ковітальній організованості – людині – пізнає і творить само себе. Як ідеально упредметнена сфера духовного життєпоток, людська свідомість, проте, не має власника, її не можна приватизувати чи узурпувати (В.С. Соловйов, С.М. Трубецький, Г.Г. Шпет) і, більше того, вона “не являє собою психічний процес у класичному психофізіологічному сенсі слова. Але надважливо, що будь-який психічний процес може бути уявленою як в об’єктивному плані, так і у форматі свідомості” (М.К. Мамардашвілі, О.М. П’ятигорський [66, с. 41]). І тому абсолютно справедливо В.П. Зінченко (2010) пише про безглуздість

словосполучення “суб’єкт свідомості”, адже сфера персональної свідомості, характеризується структурою, матеріалом, властивостями, станами, “є суб’єктом та об’єктом одночасно, вона, володіючи різними іманентними її формами активності, не буде занадто сильно чинити опір задіяння до інтеріоризації її життя найрізноманітніших даних, охоплюючи феноменологію та експериментальну психологію” [61, с. 30]. Іншими словами, свідомість, обіймаючи буття як активне джерело і як засвіт його самовідображення і саморозвитку, вирізняючись з-поміж інших суб’єктивних форм квазіпредметністю, символічністю і подієвістю, – це субстанція душевно-духовно-тілесна, що наповнена третьочерговими – трансцендентно утаємниченими – “речами”, які відмінні за своєю природою-сутністю як від речей матеріального світу, так і від ідеальних упредметнень, скутих моральними нормами екзистенціалів

духовного. Звідси закономірно постає драматичність ситуації стосовно розсекречення чи то потоку, чи то сфери, чи то самовідного життя свідомості. Річ у тім, що вона, маючи вигляд ідеально чистого акту, котрий, мов прозорість сонячного світла, не містить нічого (звісно, крім самого освітлювального саява), хоча й водночас уміщує все видиме, відоме й актуально думане, тому є значеннево неупрозорювана, смислово непідвладна буттевість, адже її споглядальна явність – усього лише *артефакт*: “правда” емпірики свідомості є ілюзія її очевидності, тому що вона означає наявність перетворених, знаково і значеннево опосередкованих, сенсово плинних форм ідеальної дійсності, про що здебільшого й не підозрює особа як її носій. Більше того, “Свідомість, – пише В.П. Зінченко, коментуючи Бахтіна, – не кажучи вже про рефлексію, сама по собі не є повністю прозорою, і в ній діють неяви, скриті залежності, що не контролюються шляхами самої ж свідомості. Це, однак, не означає, що такі залежності обов’язково ірраціональні” [Там само, с. 92].

Відтак не лише “думка має незалежне буття” (Л.С. Виготський [51, с. 163]), а й свідомість як її спрямовувальна сила, як локалізований дух, що у ритміці добового повсякдення заактуалізовує психосферу особи, уможливаючи ще більшу свідомість, тобто зреалізовує вихід її за власні межі, за освоєні смислосенсові горизонти її як найдосконалішого інструменту буття, котре у формі свідомості пізнає само себе. В.А. Роменець, відштовхуючись від ідеї Рубінштейна “**всередині-буття**”, у зв’язку з цим пише: “Свідомість людини є самосвідомістю світу. Світ усвідомлює себе через людей – інсайт, що вирвався ще за 200 років із духовних надр генія Г. Сковороди. “Одними і тими ж очима, якими людина дивиться на Бога, Бог дивиться на Людину”” [18, с. 960]. Вочевидь у цьому – одухотворено софійному – вимірі розмірковувань **очі** – це потужна *метафора*, що дає змогу зрозуміти і пояснити те, що не під силу поняттям, що перебуває за межею пояснювальних можливостей такого вкрай полісемічного утворення, як *логос*, тобто що існує за значеннево-сенсовим обрієм словомовлення притомного, розумного, раціонального. А це вказує, що зустрічні погляди Бога і Людини – аж ніяк не природне, не фізичне явище, що уреальнюється з допомогою очей як матеріалізованого органу зору. Більше того, це й не біопсихічна оптична система сприйняття світу та поінформування про довкілля того, хто дивиться на цей світ, орієнтується в

ньому і перетворює його своєю діяльністю. У даному разі *очі – інструмент свідомості* як локалізований в індивідуальному, груповому чи масовому масштабах вогонь духу. Причому інструмент справді оптичного гатунку ідеальної буттевості, де своєрідними підсилювальними лінзами є:

а) думка як напружено удіяльнений стан “відчуття себе живими та повними власних сил і потенцій” (М.К. Мамардашвілі [64, с. 376]);

б) поле ясної уваги як ті “єдині двері, через які враження зовнішнього світу... викликають у душі відчуття...” (К.Д. Ушинський [23, с. 241]);

в) пізнавальне відношення до об’єктів і предметів, ситуацій і подій зовнішнього (природного і соціального) світу, що знаходяться поза свідомістю;

г) упізнавання дійсності з допомогою опрацьованої у житті, спілкуванні, навчанні сукупності чи системи об’єктивованих у слові (мові) так чи інакше особисто актуалізованих знань (див. [73, с. 243–245]);

д) усвідомлюваний образ у його багатоваріантних формовиявах – себе, довкілля, світу, Абсолюту тощо;

е) усвідомлення власного Я у модусах особистісного самопізнання, саморозуміння, самовизначення, самотворення і саморефлексування, що розширює горизонт свідомісного життездійснення та виявляє джерела правдешнього буття;

ж) відображення і творення як взаємодоповнені потоки, що задають проблемно-поліфонійний контур мислєдіяльності людини, тому свідомість – “не те, що відбувається в с е р е д и н і, а те, що наявне на м е ж і і своєї і чужої свідомості, на г р а н і...” (М.М. Бахтін [50, Т.5, с. 343]);

з) “специфічний спосіб регулювання поведінки, діяльності, дій людини”, самотутній спосіб її існування (С.Л. Рубінштейн [73, с. 249]);

к) рефлексія як осереддя свідомості, що уможливує пошук як зміслових ніш життя, так і його сонцесайних (вершинних) сенсів;

л) “саморефлексивне налаштування свідомості” (Е. Гусерль) у вимірах її безвідносного, емпіричного, мислєдіяльносного і трансцендентного існування (М.Ю. Савельєва) та з учинковою ритмікою актуалізації феноменального, духовного, буттєвого і рефлексивного пластів її канонічного життєпотоків та ін.

У психології М.С. Гусельцева слушно пов’язує розвиток парадигмально-дослідницьких стратегій свідомості зі зміною ідеалів раціональності (класичний, некласичний, постнекласичний) і появою нових методологічних

підходів до вивчення цього чи не найзагадковішого феномену людського життя саме на постнекласичному етапі, серед яких найперспективнішими є *трансдисциплінарні дослідження* свідомості як самобутньої багатомірної і гетерогенної реальності та поява на рубежі ХХ–ХХІ століть окремого синтетичного напрямку – *науки про свідомість* (див. [5]). Окрім того, відома дослідниця різнобічно аргументує “недостатність природничо-наукового підходу до проблеми свідомості, властивого когнітивній психології і сучасним нейронаукам” та підкреслює евристичність “розробки методології трансдисциплінарності і використання антропологічної оптики, дослідницького інструментарію, що запозичений із соціогуманітарних наук”, а також указує на виняткову важливість подальшого опрацювання культурно-аналітичного підходу, що уможливує пізнання дійсної природи свідомості в динамічній системі координат зонайменше чотирьох реальностей: “*історія – практика – психіка – культура*”, і головне – віднаходження адекватної цьому надскладному (мереживому, комунікативному, надрефлексивному) упредметненні методологічної позиції для трансдисциплінарної реконструкції названих феноменів, при цьому не вириваючи свідомість із множинних ковітальних контекстів людського повсякдення.

На доповнення до цього перспективним видається поєднання зонайменше двох дослідницьких стратегій методологування у царині сучасної теоретичної психології. Вдалу спробу такого поєднання здійснює О.В. Савченко, котра, вивчаючи онтофеноменальне та понятійно-змістове співвіднесення явищ і концептів “свідомість” і “рефлексія”, використовує дві лінзи методологічної оптики для теоретичного аналізу-зіставлення уявлень про свідомість у діалектично зорієнтованій радянській психології та когнітивному підході, а саме тип наукової раціональності (класична, некласична, постнекласична) і характер центрованості названих уявлень стосовно психіки [20]. У підсумку зреалізування процедур аналізування, фільтрації, типізації і порівняння вона, з одного боку, виокремлює чотири фокуси центрованості пояснень спричинювального перебігу психічних явищ (органоцентровані, енвіроцентровані, соціоцентровані, нонцентровані), з іншого – визначає “*критерії свідомої здатності* як ті маркери, що дозволяють констатувати наявність свідомості за непрямими ознаками”, зазначаючи, що атрибутивними “ознаками свідомої психічної діяльності є її здатність до відокремлення себе від інших

об’єктів реальності, розуміння подій зовнішньої і внутрішньої життєдіяльності, переживання суб’єктної очевидності кожного моменту повсякдення, спроможність означувати власні переживання, думки” [Там само, с. 70, 72]. І хоч перелік розглядуваних концепцій і моделей свідомості бачиться нам неповним, проте ґрунтовно опрацьована дослідницею авторська теоретична система рефлексивної компетентності особистості (див. [19]) уявляється вельми перспективно у висвітленні як неподільного онтологічного вкорінення свідомості і рефлексії, так і їх численних взаємозалежних феноменальних оприявнень, понятійних визначень та інтерпретаційних конотацій.

Приємно констатувати, що серед українських науковців-психологів є ті, хто глибоко рефлексує розмиті онтологічні джерела і надскладну феноменологію свідомості. Одним із найбільш яскравих у цьому культуротворчому відношенні є проф. Віктор Москалець, котрий софійно осягає не лише феноменальне різноманіття змінного потоку станів свідомості, а й трансцендентні глибини засвіту її безкрайої буттєвості. Зокрема він зауважує, що свідомість “не має власної психологічної модальності, тобто притаманного тільки їй змісту, а являє себе перед її суб’єктом у змісті інших феноменів його психіки: мисленневих, чуттєвих (відчуття, сприймання), емоційних, мотиваційних (потреби, бажання, прагнення тощо), вольових та ін. Відтак свідомість постає “без’якісною”, беззмістовною властивістю психіки, немов якийсь таємничий, невловимий “менеджер” у ній як внутрішній організації. І все ж пропонуємо психозмістову характеристику цього “менеджера”: *людина знає, що вона знає про зміст того, що вона знає, в тому числі про себе як суб’єкта і про своє ставлення до цього знаного...*” [14, с. 121].

І хоч В.П. Зінченко пише, що “нині спроби упредметнити, об’єктивувати свідомість, діяти з нею як із моделлю не повинні викликати здивування” [60, с. 20], все ж треба взяти до відома аргументовані висновки філософів (А.М. Лой, М.К. Мамардашвілі, О.М. П’ятигорський, М.Ю. Савельєва та ін.) про те, що свідомість не може становити ні об’єкт дослідження, ані наукову проблему. Ідеальний засвіт життя свідомості є *квазіоб’єктом*, тобто лишень уявляється та мислиться як об’єкт пізнання, що вимагає позиціювання дослідника із рефлексивних вершин “мета-”, “над-” чи “поза-” стосовно виокремлення його можливих упредметнень. А це означає, що така поза- чи над-предметність сфери свідомості вказує на

те, що її істинне розкодування-вивчення можливе лише з допомогою набору *опосередкованих* дослідницьких засобів та інструментів, котрі тільки у певному логічному співвіднесенні утворюють щонайменше *постнекласичну методологічну оптику* пізнання (див. роботи М.С. Гусельцевої [4; 56] і наші розвідки [29; 36]). Тоді шляхом комбінування і конструювання різних дослідницьких стратегій, дискурсних практик і мислевчинкових способів рефлексування імовірно уреальниться змога не тільки домогтися своєчасної зміни фокусів та оптик (філософських, парадигмальних, методологічних, психософських та ін.) теоретизування, а й максимально удіяльнитися на принципах *конфігурування* різнодисциплінарних знань (див. [38; 43; 76]) взаємозбагачувальний вплив множинних полів рефлексивного сканування сферних умов розвиткового функціонування свідомої здатності і, більше того, свідомісно актуалізується *оглядове поле рефлексії* й у такий спосіб процедурно і результативно інтегруються як різноманітні дослідницькі стратегії і світоглядні ракурси пізнання, так і новітні форми, методи та інструменти методологування.

Зазначене методологічне дослідження є продовженням здійсненого рік тому під назвою “Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування”, а тому його *надзавдання* і *методологічна оптика* залишаються незмінно актуальними [35].

Мета публікації: здійснення методологічної реконструкції метатеорії свідомості, що контурно оформилася під завісу ХХ століття зусиллями М.К. Мамардашвілі, О.М. П’ятигорського і М.Ю. Савельєвої, у двох головних напрямках її холистичного епістемного збагачення: *по-перше*, у форматі поняттєво-категорійного усистемлення й згармонювання термінів, концептів, засновків, процедур та особливостей метатеоретизування, у якому свідомість розкривається як неприродне, надоб’єктне, позапроблемне, квазіпредметне, трансцендентальне утворення і самобутній спосіб людського буття; *по-друге*, у рефлексивному аспекті миследіяльного опрацювання нових форм, методів, засобів та інструментів метаметодологування, що уможливають побудову цілісної онтологічної картини свідомості як метатеорії у її сутнісній парадигмальній відмінності від наукових досліджень об’єктно-предметного спрямування, які результативно організуються у вигляді гуманітарних чи суто психологічних теорій, що охоплюють позитивні знання про свідомість як “природне” явище сумнівної

достовірності і далеко відносною істинності.

Водночас **головне завдання – ціль** – цього методологічного дослідження полягає не у з’ясуванні психологічної природи свідомості в багатоаспектному рефлексуванні її всеможливих формовиявів, функцій, властивостей, структурних версій побудови чи способів розвиткової актуалізації, а у висвітленні ресурсами метатеоретизування і засобами метаметодологування онтологічних джерел, засновків і вимірів життя свідомості самих собою на кшталт того, що її (як і думку) не можна мати, а можна лише через особисті надзусилля знову і знову актуалізувати (мислити), точніше, щоразу знову під’єднуватися до неї чи впадати в неї, адже “не можна помислити те, що є, не помисливши його поіншому” (М.К. Мамардашвілі [64, с. 379]).

Похідними завданнями чинного дослідження, що деталізують його мету і ціль, є такі:

1) висвітлити методологічну оптику пізнання свідомості із метатеоретичних позицій шляхом порівняльної рефлексії різних парадигмальних підходів до її філософсько-наукового осмислення, включаючи аналітичне зіставлення їх понять і концептів, засновків і закономірностей, концепцій і теорій;

2) зреалізувати циклічно-вчинкову методологічну схему розгортання основних процедурних напрямків метатеоретизування (ситуація – “розуміння свідомості”, мотивація – “боротьба зі свідомістю”, дія – “робота зі свідомістю”, післядія – “опанування свідомістю”), що дасть змогу аргументувати буттєствердну сутність свідомості й відтак відшукати основу свідомісного уприсутнення людини у світі;

3) здійснити системне порівняння парадигмальних напрямів або методологем вивчення свідомості у сучасному гуманітарному дискурсі – теоретичного (предметоцентрованого, емпірично психологічного) і метатеоретично (квазіпредметного, філософського), зокрема на прикладі дослідження підсвідомого як психічного і як межі свідомості;

4) обґрунтувати зміст, обсяг і значення восьми базових категорійних понять, що методологічно організовані у бінарний спосіб за принципом кватерності і в контексті дотримання нормативів і засобів циклічно-вчинкового підходу: *ситуація* – “сфера свідомості” і “свідома здатність”, *мотивація* – “стан свідомості” і “текст свідомості”, *діяльний* – “матеріал свідомості” і “форма свідомості”, *післядіяльний* – “структура свідомості” і “свідомий досвід”.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. МЕТОДОЛОГІЧНА ОПТИКА ПІЗНАННЯ СВІДОМОСТІ: ПОНЯТТЯ, КОНЦЕПТИ І ЗАСНОВКИ МЕТАТЕОРЕТИЗУВАННЯ

“...Свідомість дійсно унікальна. Це дещо, що існує тільки в одному примірнику; зрозуміло, свідомість у фундаментальному, онтологічному сенсі, а не в емпірично психологічному...”

(Мераб Мамардашвілі [64, с. 82]).

На гребені нинішнього постмодерністського стилю філософського і суто наукового розмірковувань, як відомо, перебувають дві найбільш впливові на постсучасний (себто із погляду майбутнього) культурний розвиток парадигмальних системи або течії *конструювання теоретичного світу свідомості*, що мають різні епістемологічні джерела модерного штибу й зреалізують відмінні методологеми пізнання-творення того, що являє собою *буття свідомості*. Мовиться, власне, про головні парадигмальні течії у філософії свідомості другої половини ХХ ст. – про граматологію Жака Деррида (1967) і про основи метатеорії свідомості М.К. Мамардашвілі та О.М. П’ятигорського (1996), деталізовані М.Ю. Савельвою (2002). Не вдаючись до тонкощів порівняльного аналізу, подамо засадничі відмінності філософсько-методологічного формату між цими течіями (*рис. 1*). Зважаючи на мету і завдання нашого дослідження, підкреслимо, що наявні досвідні практики філософування, які актуалізують вітакультурні ресурси (передусім символіку, різні мови і дискурси) для характеристики свідомості як засновку буття і водночас як предмета пізнання та центруються на семіотичних, знакових, епістемологічних нашаруваннях у їх сферній самоорганізації, все ж виявилися або ілюзорними, надуманими, іншими відносно дійсності соціального повсякдення за критеріями онтичної адекватності, або редукованими до певної, сутнісно уявно фіктивної, картини чи навіть схеми *мовної свідомості* та її інваріантних теоретичних побудов (скажімо, “винаходом інших реальностей” або шляхом мисленневої реконструкції “політики мовних ігор” (Ж.-Ф. Ліотар)). У цій напруженій проблемній ситуації гносеологічного протиставлення істинності способів пізнання до кінця непізнаного

й виникає *ідея створення метатеорії свідомості*, котра вимушена сконструювати самобутню – оригінальну та евристичну – *методологічну оптику*.

Вирішальний задум полягав у тому, щоб вивчати свідомість:

по-перше, у її безвідносності до культури і світу, тобто позакультурно, над світом, всеприсутньо; М.Ю. Савельєва пише про це так: “...Дію вчинку можна розмежувати на частини, повторити її, повернути в минуле чи в майбутнє. Свідомий акт-когіто не має ні початку, ані кінця свого стану, тому що часово не визначений фізично. Він є... невідомо скільки. Завжди і миттєво. Всюди й ніде, зібравшись у “відмічено окремих” точці, що випала із контексту людських зв’язків як сув’язі предметів, – у точці, поіменованій “чистим людським Я”” [69, с. 44];

по-друге, як пустий зміст відносно філософії постмодерну, передусім через використання будь-яких філософських і наукових теорій і поліметодологічних підходів до дослідження минулого, де наслідком є формалізм метатеоретичних побудов; загалом *поліметодологія* ґрунтується не на плюралізмі методологем, а на реалізації вимог принципу тотожності методів стосовно формотворчого життя свідомості як трансцендентного буття сущого; інакше кажучи, тільки множинність суперечливих методологічних картин у свідомості дослідника здатна забезпечити сталість, цілісність і самовідповідність об’єкта пізнання-конструювання, на котрий спрямовані його інтенційовані особистісні зусилля; водночас парадигмальна чи дисциплінарна монологічність навіть найпрогресивнішого методологічного підходу обертається окремішністю свідомісних проєкцій-ідеалізацій такого об’єкта та більшим меншим відходом від його самототожності у сутнісному вимірі буття:

по-третє, безособово і безсуб’єктно, де певні структури мови лише можуть бути виконані на ідеальному матеріалі свідомості, та й організованості мовного мислення більше пов’язані із відсутністю свідомості, аніж із її присутністю; тоді як екзистенція мовлення становить ту дійсність свідомості, яка твориться живим миследіянням і на рівні канонічної буттєвості – *мислевчиненням* (див. [35]), що обмежені рамками словесної виразності як формоутворень думаного, так сенсових узмістовлень; і це закономірно, адже відштовхуючись від робочої схеми миследіяльності Г.П. Щедровицького [44], деталізованої нами [27], чисте мислення розгортається в

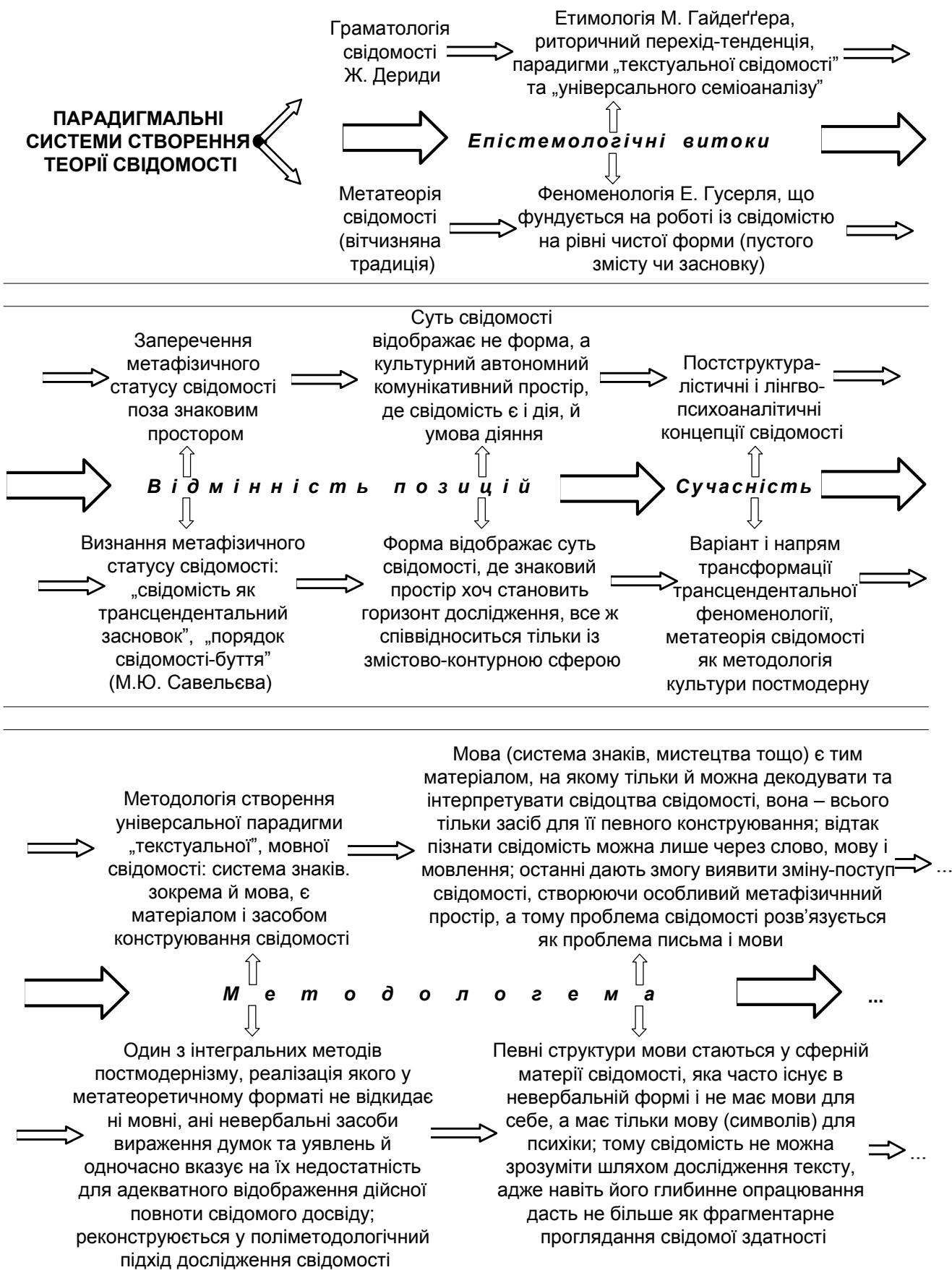

Рис. 1.

Головні парадигмальні течії-системи конструювання теорії свідомості (створена автором 25.08.2018)

невербальних схемах, формулах, графіках, таблицях, картах, діаграмах; тому “с в і д о м і с т ь н е м о ж л и в о з р о з у м і т и з д о п о м о г о ю д о с л і д ж е н н я т е к с т у... Свідомість не може бути породжена ніякими лінгвістичними побудовами перш за все тому, що вона з’являється у тексті не через якісь закономірності мови, тобто із середини тексту, але винятково через певні закономірності самої свідомості (М.К. Мамардашвілі, О.М. П’ятигорський [66, с. 33]);

по-четверте, опосередковано – не через феноменальні прояви перебігу усвідомлення, свідомісні організованості психіки чи даності свідомого досвіду, а у спосіб непрямого опису умов функціонування свідомої здатності; саме неможливість безпосереднього підходу засвідчують уведені у філософсько-науковий обіг Мамардашвілі і П’ятигорським поняття “сфера свідомості”, “стан свідомості”, “текст свідомості”, “структура свідомості”, що “фактично виводять за рамки феноменології” обстоювану тут метатеорію і “вказують на основні її обмеження. Перш за все, – пише М.Ю. Савельєва, – ці поняття фіксують процес чогось здійснюваного, що бачиться лише цим, а не іншим способом; певною мірою це здійснюване саме народжується у полі існування цих понять. І цим реалізує цілком проблему чистого описання” [69, с. 52]; крім того, позиція метатеоретизування передбачає задіяння як дослідницького матеріалу-інструменту інших філософських і наукових парадигм, так і двох прикладних царин вивчення свідомості – психології і логіки; оскільки свідомий акт, охоплюючи буттєво пов’язані ноуменальний і феноменальний світи, завжди виходить (щонайперше у формі апріорних суджень) кудись у буття-бездоння, то в ньому є до “абсолюту не пізнаване” (І. Кант); а це неусувно вимагає тотожності різних методологій при актуалізації понять, концептів і принципів метатеорії свідомості на засадах взаємодоповнення і паритетності розмірковувань;

по-п’яте, шляхом задіяння всеможливого ресурсного потенціалу сучасної *поліметодології* як такого інтегрального напрямку отождолення і взаємодоповнення методів та методологією пізнання-конструювання-творення буття сущого, що передбачає можливість відношення до буття як до об’єкта та побудову дослідником спектру онтологічних картин дійсності (часто альтернативних, суперечливих), зокрема й такого трансцендентного засновку, як *форма свідомості*. Не надаючи жодному методу чи методологемі перевагу поліметодо-

логічна оптика метатеоретизування водночас не “грузне в еkleктичній трясовині”, тому що використовує їх формально, тобто поза аналізом взаємного переходу форми і змісту, який загалом неможливо здійснити, як відомо ще від І. Канта, в категоріях раціональних розмірковувань.

Загалом, відштовхуючись від методологічних настановлень М.К. Мамардашвілі та О.М. П’ятигорського і їх конкретизаційних аргументацій, висловлених М.Ю. Савельєвою щодо розробки метатеорії свідомості як способу опосередкованого опису умов свідомої здатності, висновуємо і водночас продовжуємо окреслені нами *лінії філософського методологування*.

А. Свідомість неможливо досліджувати як об’єкт, тому що той, хто займає пізнавальну позицію й вихідно перебуває у стані живої свідомості як її орган чи субстанція, вивчає її у формі *самосвідомості*, точніше постає дослідником, котрий сам вивчає свою свідому здатність. Відтак мовиться не лише ні в який інший спосіб фатально неунікле *метатеоретизування*, а й про його сторону-продовження – про *метаметодологування*. А це означає, що пульсуюча екзистенція свідомого досвіду, головню інтелектуальними каналами рефлексії і саморефлексії, розпросторюється самопізнавальними горизонтами розсекречення засновків свідомісної здатності людини як активної сторони самовідображення та самотворення буття щонайменше у двох вимірах.

З одного боку, низка окремо уняявлених (здебільшого відомих, визнаних) у філософії та науці теорій свідомості, будучи так чи інакше актуалізована на ідеальному полотні дослідницької свідомості мислителя як набір вищих, системно і логічно впорядкованих, форм організації розвитково відкритого раціонального знання, трансформується в різноякісний “будівельний” матеріал, що уможливує здійснення подальшої, здебільшого більш продуктивної, мислєдіяльності в напрямку творення новітніх – системно складніших й архітектонічно досконаліших – *метатеоретичних конструкцій*, у яких знаходить віддзеркалення одна із двох траєкторій більш панорамного пізнання формосутнісної мозаїки свідомості: або у *квазіоб’єктному* задзеркаллі (від лат. *quasi* – ніби, наче), коли свідомість оманливо уявляється як об’єкт, насправді не будучи ним, або у *метаоб’єктному* зображенні певної множини інших дзеркал (від гр. *meta* – за, після, через), коли свідомість навмисне – життєвими зусиллями думки і духу –

перетворюється на об'єкт, знову ж таки не будучи ним у реальності земного буття. У будь-якому разі наявний теоретичний ландшафт Philosophy of Mind задає мислепростір передумов, понятійних визначень і смислових орієнтирів, на фундаменті яких тільки й можлива побудова метатеорії свідомості, що охоплюватиме багатоваріантні особливості логіко-формальних і структурно-змістових побудов, зумовлених чотирма основними факторами: тиском багатопроblemного контексту наявної (глобалізованої) соціокультурної ситуації розвитку людства, потребою дослідника слідувати особисто прийнятним чи самостійно виробленим парадигмальним пріоритетам, диктатом відрефлексованих програмно-дослідницьких мети, цілей, завдань, на решті ідеалами, нормами і конкретними вимогами класичної, некласичної чи постнекласичної методологічної оптики.

З іншого боку, так центроване метатеоретизування, здійснюване в багатоконтурному мереживі вказаних умов і спричинень, завжди раніше чи пізніше приречене на перетворення: аналогічно тому, як теорія, звісно, у разі її свідомого використання як засобу пізнання-конструювання, обертається на метод, так само метатеорія із часом має змогу набути нової якості – трансформуватися у складнодієвий механізм методологічної рефлексії (фактично методології методологій), що становить окремий тип знання – усвідомленого усвідомлення дослідником форм, методів, засобів та інструментів власних мислєдіяльності і рефлексивного методологування. Інакше кажучи, знання про логіку інструментально забезпеченої рефлексії у піднебесі метатеоретизування організується як *методологічна оптика* постнекласичного типу (див. [4; 29; 56]), коли окремішні численні рефлексивні позиції підлягають вторинному (оглядовому) рефлексуванню як підсумок метаметодологування. Це підтверджує, аналізуючи основні ознаки методологічної роботи, Г.П. Щедровицький, котрий зазначає, що чимало схожих “тверджень розгортаються не в дійсності методології, а в дійсності метаметодології: замість того, аби здійснювати будь-яку розумову чи діяльнісну процедуру і демонструвати її, [потрібно] *описувати* або її саму, або здійснюване нею перетворення, його можливі продукти та результати. Саме з допомогою цього й з'явилася відмінність між *дійсністю методології та дійсністю методологічної рефлексії (метаметодології)*” [36, с. 39].

Б. Рефлексивне позиціонування того, хто усвідомлює, відштовхуючись від “внутріш-

нього” стосовно свідомості, що не дає змоги розглядати її як проблему (до прикладу, всупереч славнозвісним концепціям “важкої” і “простих” проблем свідомості Д. Чалмерса [2, с. 297–336; 75]), а лише описувати, *інтерпретувати* її як щось, що може бути осягнене як свідомий досвід. Феноменально цей досвід – певний зріз буття, котре через людину пізнає і творить (!) само себе; й хоча сукупність психологічних і логічних процесів, часто відіграючи роль ґрунту чи матеріалу, сутнісно не становлять свідомості, все ж як структури вони можуть задіюватися і виявлятися у свідомому досвіді, а тому спроможні редукуватися метатеоретичними засобами для чистого опису. Тоді інтерпретація, будучи обтяжена безмежною предметністю світу, прагне відтворити історію свідомості й відтак сама створює паралельний ілюзорний простір, що охоплює багатоманіття текстів, бодай потенційно вимагаючи від людини постійного здійснення, на жаль завжди більшою чи меншою мірою оманливого, досвіду глибинного витлумачення кожного тексту. В *метаплані теоретичного аналізу інтерпретація* як визначення-роз'яснення у логіко-процедурному аспекті має багатовекторне свідомісне уреальнення:

- це й виявлення значення понятійних вербальних (зокрема й текстових) структур у мові та мовленні, тобто інтерпретація як *означення* (Ж. Деррида [59]);

- й наповнення висловлювань тим чи іншим буттєвим смислом чи /і життєвим сенсом, або інакше, інтерпретація як *осмислення й осенсовування* (див. А.А. Фурман [24]);

- і “відгадування сенсу знаків, що мають достатньо невизначене значення” (У. Еко [77]), інакше кажучи, інтерпретація як *згадування чи розпізнавання*;

- і практико зорієнтована когнітивна діяльність, спрямована на встановлення змісту понять, себто інтерпретація як *узмістовлення*;

- і свідомо обстоюваний прийом-метод взаємопрониклого, синтетичного (“Свідомий досвід як чиста спонтанність не розрізняє для себе знання і розуміння” [69, с. 94]) розвитку процедур розуміння та інтерпретації, іншими словами, інтерпретація як *саморозуміння і порозуміння*;

- і самоусвідомлення себе як суб'єкта життєдіяльності, особистості соціальних стосунків та індивідуальності вчинення, тобто інтерпретація як *рефлексування і саморефлексування* та ін.

Однак треба зважати й на те, що будь-яка теорія – це завжди ідеальна картинка певного

фрагмента дійсності, відображення не наявного, а належного. У цьому сенсі метатеорія – суто мисленнева конструкція того, що має бути в ідеалі за повної відсутності суб'єкта як умови свого існування. І хоч суб'єкт тут залишається за кадром, насправді зв'язок з ним не зникає із досвідного полотна свідомо здійснюваного. Й загалом, як слушно зауважує М.Ю. Савельєва, “перенесення сфери дій усередину свідомого досвіду не означає, що зовні все завмерло” [69, с. 22].

В. Метатеорія свідомості не може бути подана тільки з допомогою використання апріорних (незалежних від попереднього досвіду) синтетичних суджень, тому що її базове поняття має апостеріорну (грунтовану на даних досвіду) синтетичну природу: а) містить у собі дещо більше, ніж значення, що йому приписується на словах як термінах, тобто виходить за рамки фіксації смислів буття і сенсів життя за умов їх поєднання з нормами (процедурою унормування) і набування ціннісної вагомості (поцінування); а це означає, що свідомість, формуючи зв'язність буттєвої мозаїки олюдненого світу, з одного боку, просякає у найпотаємніші щілини і закутки буття, з іншого – піднімається до найбільш всеохватних, довершених, нескінченних духовних першооснов світу, що з різною повнотою прориваються у феноменальний простір соціального життя; б) воно як феномен є більше, аніж факт, тому що поіменовує та фіксує ту дійсну подієвість, котра охоплює як досвідно (чуттєво) перевірені, апостеріорні знання, так і властиві свідомості відпочатково, доемпірично, як проявлене, суто феноменальне, так і непроявлене, ноуменальне; тому дійсність (сфера) свідомості, будучи непізнаваною до кінця у своїх ноуменальних (одвічних) глибинах, незвідано ширше її реальних емпіричних оприявнень, за якими не можна висновувати про її сутність, істинну буттєвість; для прискіпливого теоретика свідомість – це не річ, що підлягає опису, а *квaziпредмет* для докладавання дослідницьких зусиль, не стільки факт, скільки недосяжний пошук ідеалу, не тільки трансцендентний засновок, а й ковітальна і тому внутрішня діалогічна подія, канонічною формою якої є *свідомий цикл мислевчинення*, себто *свідомий Я-учинок*.

У зв'язку із сказаним є підстави погодитися із М.Ю. Савельєвою, що, “навіть усвідомивши буття свідомої здатності як трансцендентну умову мислення і психіки (у нашому випадку ще й як рамкову умову пізнання і методологування. – А.Ф.), неможливо уявити собі її

як [щось] непередметне, беззмістовне” [69, с. 22]. І тут існує принаймні два шляхи метатеоретичного узмістовлення: у проєкціях на діяльнісну, тілесну чи вчинкову сутність людини, або через оптику метафізичного розгляду його ідеально сконструйованого предметного існування як ноумена, коли, як свого часу стосовно конкретного змісту Бога, світу, душі зауважував Г.В.Ф. Гегель, “повинна бути осягнута їх думка, ідея” [53, с. 425].

Г. Свідомий світ відноситься до такої сфери речей, що виявляються лише через певні уявлення про самі себе, у яких, проте, знищуються умови їх буття; тому мова інтерпретації свідомої здатності як *метамова* не становить нове знання; або, інакше кажучи, не є знання про нову мову як про дублікат свідомості, а являє собою унаявлення умов присутності свідомості в мові і найближчої їх експлікації (наукового пояснення) в культурі. Відтак інтерпретація свідомого досвіду – це завжди інше витлумачення предметної мови, або іще інтерпретація свідомості як чогось Іншого у його відношенні до окремої речі. Так, власне, виникає світ смислів (усуб'єктнених цінностей і значень) і сенсів (персонально прийнятих до життєздійснення смислів), що відривається від природного світу й локалізується та усамітнюється у своєму розвитковому *ідеюванні* стосовно предметної дійсності буття, самоорганізуючись у вигляді такої форми, як “усвідомлювана свідомість”, як “факт рефлексії” (І. Кант), себто як спроможність до смислосенсового відтворення ідеальних засвітів життя свідомості. М.Ю. Савельєва у зв'язку з цим зазначає таке: “Свідомість існує тільки на власному ґрунті, у співвимірі із собою, – тобто має місце скрізь, де вона може бути (М.К. Мамардашвілі) і становить самостійну від культури сферу, “сферу Іншого”, але не “іншу реальність”. Ніякі “соціальні середовища” не в змозі прояснити її походження: аж надто непереконаливими видаються істинні зв'язки свідомості та об'єктивної реальності” [69, с. 39].

Воднораз життєва екзистенція відеальної актуальності свідомості вказує на її феноменальне уможливлення тоді, коли вона діє спонтанно-миттєво як співпадання форми і змісту до пізнання, опису, мислевчинення. У метатеоретичному вимірі дослідження свідомості, будучи трансцендентним принципом, постає засновком усього наступного предметно-практичного мислення, сама при цьому виключаючись із цього процесу, хоча й зберігаючи за собою опосередкований, упорядковувальний

вплив на перебіг теоретизування та методологування як їх живильного джерела, рамкової умови (див. [35]). Свідченням цього є виштовхані на поверхню емпірії різноманітні мовленнєві акти та інтерпретаційні висловлювання як маркери постійно відновлювального зусилля присутності самої свідомості. Звідси й походить розрізнення двох взаємозалежних нашарувань свідомості – як чистої здатності і як її емпіричного узмістовлення у буттєвих сегментах психіки і логіки. І хоча свідомість не може бути об'єктом теоретизації самої себе, усе ж метатеоретичний підхід поєднує внутрішню позицію споглядача свідомості із зовнішнім позиціонуванням у її сприйнятті у спосіб стороннього спостерігача себе, що й знаходить оприявлення у свідомому досвіді. Саме у цьому досвіді й виявляють себе психологічні і логічні структури та організованості, проте їх процесне різноманіття аж ніяк не становить сутність свідомості.

Д. Будь-який логічний чи психологічний процес може бути поданий не лише як пояснення чи структура, а точніше, як *функціонал свідомості*, але й як *можливість її інтерпретації*, тобто як безпосереднє задіяння цього процесу у формопобудову сфери свідомості; це здійснено тоді, коли ці структуровані функціонали взяті як перетворений за формою *material* (див. підрозділ 4), як події-факти на рівні їх відтворення, тобто поза відношенням до своїх логічних чи суто предметних характеристик, або по-іншому, взяті зовнішньо, проте як “внутрішність” свідомої здатності. У будь-якому разі метатеоретичне позиціонування, передбачаючи якісно інше витлумачення наявної предметної мови, спричиняє нескінченний шерех інтерпретацій у відношенні між свідомістю і мовою. Причому мова тут є не тільки формою вираження або засобом оприявлення результатів свідомості чи змісту речей, вона становить ще й “процес реалізації свідомості у речовому світі”, а тому має певне “методичне” навантаження – постає способом “інтерпретації свідомої здатності, тому що *“смысл її повністю відновлюється лише у єдності із свідомістю та реальністю”*. Тим більше, як зауважував свого часу Е. Гусерль, “Між смыслом і реальністю воістину глибочіє провалля сенсу. Будь-яка реальність набуває для нас вакуальності через “наділення сенсу”, а будь-які реальні створіння – це “єдності сенсів”, котрі передбачають існування свідомості, увиразнюваної сенсом” [57, с. 11]. М.Ю. Савельєва пише про прагматичний “перекос” у співвідношенні свідомості

і мови, зумовлений тим, що не лише мова нічого “не знає” про свідомість, але й свідомість нічого “не знає” про мову. Тому вони обидві здійснюються як умови, але не як предмети знання. Ось чому не можна вийти за межі слів, вони – мов темниця, крізь решітчастість букв якої не просякає світло свідомості, а ті форми, котрими життя супроводжує мислення, подібні до платонівських “тіней на стінах печери”. А свідомість також у полоні власного світла, не в силах відшукати шляхи реалізації у світі адекватними засобами і тому змушена звертатися за допомогою до мови...” Однак за цих обставин проблематичність обставин непомірно ускладнює явно виражена тенденція надлишковості словесного змісту і водночас недостатку сутності, що зумовлює “непередаване відчуття внутрішньої трусанини, здавлювання “Я” опором свідомого зусилля словесній експансії. “Я” не може здолати нескінченності, застрягає у часі, й тоді слова – це все... Словесна логіка приглушує чисту свідомість настільки, що вона перестає пам'ятати себе і вже не чинить супротив самознеперечуленню у структурах здорового глузду...” [69, с. 76, 76, 87, 91, 92].

Отже, проведення системного рефлексивного порівняння двох головних парадигмальних течій філософсько-наукового конструювання теорії свідомості – граматологічної (Ж. Деррида, Р. Барт, Ж. Дельоз, М. Гайдегер, М. Фуко, Ж. Бодріяр, У. Еко та ін.) і метатеоретичної (Е. Гусерль, М.К. Мамардашвілі, О.М. П'ятигорський, М.Ю. Савельєва) дослідницьких стратегій – засвідчило їх істотну відмінність як у гносеологічному відношенні (передусім у запереченні або обстоюванні метафізичного статусу свідомості поза знаковим простором й відповідно у відкиданні або прийнятті форми і навіть “чистої форми”, тобто пустого змісту чи засновку, за сутність свідомості), так і в методологічному аспекті (розробки і задіяння автономних поняттєво-категорійних тезаурусів, опрацювання самобутніх наборів методів, засобів та інструментів філософського і прикладного методологування). Іншими словами, названі парадигмальні течії багато в чому альтернативні в епістемологічних витоках, світоглядному позиціонуванні, сучасних теоретичних напрацюваннях і зреалізовуваних методологемах як тієї чи іншої збалансованої єдності принципів, підходів, парадигм, типів раціональності і термінологічного сплетіння. Є підстави висновувати, що методологічна оптика метатеоретизування вимагає вивчати свідомість (а) безвід-

носно до культури, світу, (б) як пустий зміст, себто із формальних позицій, (в) безособово і безсуб'єктно, (г) опосередковано, у непрямий спосіб, (д) із задіянням ресурсів метаметодології як сув'язі методів і методологом відносно трансцендентального засновку – *форми свідомості*. Найголовніше те, що розробка метатеорії свідомості – це важкодоступний обхідний шлях фіксації та опису умов розвиткового функціонування свідомої здатності людини того, як бути їй усвідомлено присутньою у світі, так і уприсутнення останнього у сферному засвіті трансцендентного життєпотоків свідомості.

2. ОСНОВНІ ПРОЦЕДУРНІ НАПРЯМКИ МЕТАТЕОРЕТИЗУВАННЯ У З'ЯСУВАННІ БУТТЄВОЇ СУТНОСТІ СВІДОМОСТІ

“Боротьба зі свідомістю відбувається від прагнення людини до того, щоби свідомість перестала бути чимось спонтанним і самодіяльним...”

(*Мераб Мамардашвілі, Олександр П'ятигорський [66, с. 29]*).

Окреслені контури вельми складної для розуміння *мозаїки метатеорії свідомості* закономірно вимагали від її авторів уведення у філософсько-науковий дискурс якісно іншого, принаймні істотно оновленого, тезаурусу, з допомогою якого можна було б реалізувати радикальну ідею-інтуїцію: *вивчати й описувати свідомість неможливо безпосередньо, а тільки опосередковано, у непрямий спосіб*. І цей важливий крок М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський здійснюють послідовно й аргументовано, пропонуючи поняття “сфера свідомості”, “стан свідомості”, “текст свідомості”, “структура свідомості”, “свідома здатність”. Згідно із прийнятою логікою метатеоретизування ці поняття:

а) не тільки долають обмеження феноменології (Е. Гусерль, Е. Штайн та ін.), а й виводять свідомість за її рамки у досі незвідані горизонти філософсько-методологічного дискурсу;

б) фіксують процес самодостатнього вакуальнення свідомої здатності, за яким проглядається не даність чи видимість (емпірика) перебігу свідомості, а її дійсне (приховане, утаємничене) життя як усвідомлене зусилля;

в) задають спосіб як осягнути те, що насправді відбувається у сфері свідомості, так і певною мірою висвітлюють генезу подієвої присутності свідомості у полі існування названих понять, досягаючи канонів чистого описання;

г) мають, як не парадоксально, прагматичний ценз у тому розумінні, що, з одного боку, поняття сфери свідомості дає змогу констатувати її дійсне існування поза просторовою і часовою невизначеністю (себто не відповідаючи на запитання “де?” і “коли?”), з другого – інші поняття, відіграючи допоміжну роль “описання роботи із свідомістю всередині свідомості”, деталізують архітекtonіку останньої із позиції структури, функцій, властивостей, станів, особливостей зв'язку із мовою і мовленням, тобто наділяють її хроно-типичними і псевдотипологічними характеристиками;

д) нарешті вони розширюють поняттєвий арсенал засобів як важливої передумови ґрунтового вивчення індивідуальної свідомості, котра, будучи облаштована як свідоме життя особистості, за вчинками і справами співмірна тому, що роблять інші; та й “свідомість людини, зауважував М.М. Бахтін, пробуджується, будучи обгорнутою чужою свідомістю” [50, т. 6, с. 397].

М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський підкреслюють, що розуміння ними свідомості стосується не теорії, а *метатеорії свідомості*, яка конструюється у роботі зі свідомістю, у постійній боротьбі з нею. Як певна внутрішня негативна здатність ця “боротьба із свідомістю відбувається від прагнення людини до того, щоби свідомість перестала бути чимось спонтанним і самодіяльним. Свідомість стає пізнанням (тобто охоплює своїм самобутнім життєздійсненням те, що само по собі їй не належить. – А.Ф.) і на цей період... перестає бути свідомістю, і немов би стає *метасвідомістю*, – і тоді терміни й твердження цього останнього ми умовно називаємо метатеорією. І те, що нас незворотно штовхає до метатеорії свідомості, є потреба боротьби зі свідомістю. Завдання [полягає] у тому, щоби, по-перше, визначити умови, за яких виникає ця боротьба і, по-друге, розкрити цю боротьбу зі свідомістю як таку, що сама собою становить джерело пізнання. [Відтак] боротьба зі свідомістю впливає із самого способу існування окремої людини як свідомої істоти і є виявом цього способу; в цьому сенсі це прагматична проблема, тому що особа наштовхується на неї, якою б діяльністю вона не займалася. Вона вирішує дану проблему як проблему свого способу існування” [67, с. 28].

І справді, до розсекречення природи свідомості можна підходити як несвідомо, так і свідомо, рефлексивно. У першому випадку свідомість фігурує як пізнавальний процес, де

з нею, попри формоінваріантного розвитку-перебігу цього процесу, все ж нічого не відбувається, тоді як у другому – робота зі свідомістю (скажімо, коли ми займаємося розумінням її як певної межі людської буттєвості, а не аналізуємо свідомість як предмет наукового пізнання) перетворюється на майже безупинну боротьбу з нею задля її раціональної та вольової самоорганізації, бодай щонайменшого обмеження спонтанності. Не даремно, ще П'єр Жане (1859–1947) вказував на певну слабкість свідомості, що неспроможна втримувати всі психічні процеси. Та й емоції і почуття, навіть своїми елементарними спалахами, часто порушують раціональний лад упорядкованого життя свідомості (див. [45, с. 354–357]). У цій ситуації перед авторами метатеорії свідомості й постало *надзавдання* – увести терміни, поняття, які б відносилися не до свідомості як предмета роботи, а до самої цієї роботи, котра тепер сутнісно набуває ознак *методологічної роботи*, що виокремлені Г.П. Щедровицьким [41] і збагачені нами мислесхемами і пояснювальними функціями [27, с. 60–61]. Врешті-решт такий метатеоретичний крок й уможливив фіксацію та описання ознак-властивостей роботи зі свідомістю. Більше того, у такій конструктивній роботі, центральну ланку якої становить внутрішня боротьба чи то за “приручення” свідомості, чи то за “опанування” нею, звісно, раціопрагматичними засобами, були освоєні найважливіші **процедурні напрямки метатеоретизування**, котрі є доцільність реконструювати із позицій обстоюваного нами (див. [3; 26; 34]) циклічно-вчинкового підходу (*рис. 2*).

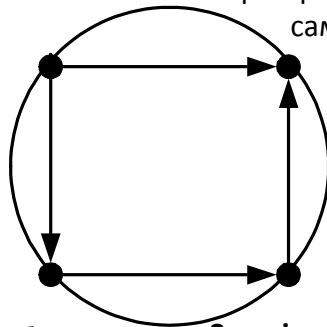
Отже, світ свідомості у певних онтичних вимірах разуче протистоїть внутрішнім прагненням людини, суперечить не до кінця зрозумілій, однак дуже важливій, пограничній лінії життя – перебувати завдяки зусиллю і практичному вмінню на межі свого свідомого існування, “на нескінченному полі культури”, як сказав би М.К. Мамардашвілі, що й визначає метатеоретичну значущість словосполучень “розуміння свідомості”, “робота зі свідомістю”, “боротьба зі свідомістю”. А раз свідомість не може бути пережита безпосередньо (хоча, до слова, й здатна утримувати у своєму плані і відношення, й переживання, і когніції лише у зміненому, просякнутому її силовим полем, вигляді), то не становить природний феномен й відтак не може бути об'єктом позитивного знання. Тому працювати зі свідомістю – це аж ніяк не описувати її як

органічне явище повсякдення, а опрацьовувати задля її розуміння, обґрунтування властивостей чи ознак самої цієї роботи, врешті-решт для визначення умов функціонування свідомої здатності. У цьому разі М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський вдаються до аналогій, щоб пояснити необхідність створення метатеорії свідомості й аргументувати нездійсненність її теорії. Так, скажімо, за ознакою неможливості бути об'єктом безпосереднього знання доречно зіставити свідомість як унікальний онтичний засвіт зі *смертю як явищем свідомості*. У цьому аналітичному розрізі смерть не може бути описана через ті банальні обставини, що для її відтворення людині щонайперше треба бути живою. Але, будучи живою, адекватно змальовувати власну смерть неможливо. І так буде завжди в аналогічних ситуаціях, коли сам спосіб опису знищує умови, у яких мислиться предмет, що підлягає характеристиці. Зрозуміло, що поняття смерті може бути конкретизоване як смерть клінічна, біологічна, психологічна, соціальна, політична, духовна та ін. Однак смерть як явище, отримуючи своє окремішне упредметнення, все ж залишається неописаною, і тому справді безглуздо вести мову про теорію смерті, між тим як з погляду свідомості цілком допустимо говорити про *метатеорію смерті*, тобто (а) описувати умови, у яких про смерть говориться та думається і (б) змальовувати властивості цього проговорювання і продумовування, а не вивчати сам цей предмет.

Слідуючи вчинково-канонічній логіці розмірковування, нами введено поняття “опанування умовами життя свідомості” як рефлексивний підсумок і водночас як започаткування наступного чотирикрокового циклу функціонування свідомої здатності особи. Вихід свідомого досвіду на рефлексивний рівень самоактивності характеризує не лише досягнення нею актуального переходу у сферу безпосереднього буття, а й певне опанування умовами життя свідомості у сенсі їх відносного збалансування, що спричиняє тимчасове утвердження розвою чистої свідомої здатності до продукування мислення, психіки, екзистенціалів буттєвості. Зокрема на цьому етапі роботи зі свідомістю для людини упрозорюються умови, за яких її думка стається чи впадає у стан живої свідомості, котрий супроводжується повнотою *вособистіснення* всього того соціокультурного матеріалу, що потрапив під промені інтенційної дії свідомості та її спонтанного відеальнення. Сутнісно мовиться

1 – с и т у а ц і я – р о з у м і н н я
свідомості: це не концепція,
а базова, рамкова умова
всієї подальшої роботи зі
свідомістю, котра є
винятково окремішне
джерело пізнання, із якого
шляхом конструювання-
творення й постає
метасвідомість як
самобутня пізнавальна
сфера, що охоплює
різноманітний суб'єктивний
психодуховний матеріал,
котрий сам по собі
свідомості не належить

4 – п і с л я д і я – о п а н у в а н н я
свідомості: своєрідний
зріз-підсумок відносного й нетривкого збалансування
умов життя свідомості, що впорядковує мислення й
мовлення, поведінку і вчинки людини кожного
моменту, потребуючи постійного відновлення через
докладання зусиль бути і володіти живим буттям; як
особливий вимір останнього, свідомість діє подібно
певній інтегральній силі, що охоплює та описує
символічними і семантичними засобами перенесені у
її ідеальну матерію об'єкти і події, де ті самодостатньо
існують, конкретизуються, обмежуються чи по-новому
реконструюються; отож свідомість – властивість
онтологічно вкорінена, точніше, той буттєвий рівень
або особливий подієвий ритм життя, на якому
синтезуються всі суб'єктивні, психодуховні процеси,
котрі втрачають свою об'єктність, перестають бути
самими собою у свідомісній дійсності буття

2 – м о т и в а ц і я – б о р о т ь б а
зі
свідомістю: інтенціювання до
життя деякої внутрішньої
негативної здатності людини
вести боротьбу із власною
свідомістю через її нестримну
спонтанність і невідконтрольну
самодіяльність (передусім потік
думок, уявлень, мрій,
переживань); у цій боротьбі
свідомість щораз обертається на
пізнання, втрачаючи свою
самобутність, маскується за
нашаруваннями психічних
процесів, станів, властивостей,
тенденцій; і все ж утверджується
як метасвідомість, що й отримує
умовну назву „метатеорія”

3 – д і я – р о б о т а
зі свідомістю: удіяльна жага-
поривання людини внутрішньо здолати непрояснену
до кінця спонтанність і мало підконтрольну
самодіяльність власної свідомості, причому боротьба
із життєвою нужденністю, із-за тиску практичної
потреби повсякдення; тут важливо визначити умови,
за яких на особистісному рівні виникає проблема
такої боротьби та обґрунтувати її як джерело
пізнання і збагачення усвідомленої здатності бути, де
„життя в цілому і є життя свідомості” (М.К. Ма-
мардашвілі); вочевидь боротьба зі свідомістю
виникає із самого способу існування окремої людини
як свідомої істоти і є виявом цього способу як
прагматичної проблеми вижити, коли вона
наштовхується на неї якою б діяльністю-справою не
займалася, тоді й виникає намагання окремої особи
дійти до межі, причому не в чистому умогляді чи
абстрактних розмірковуваннях, а в пошуках
фундаменту свого свідомого життя

Рис. 2.

*Циклічно-вчинкова методологічна схема розгортання основних процедурних напрямків
метатеоретизування у з'ясуванні буттєствердної сутності свідомості
й відтак у пошуку основи свідомого існування людини
(створена автором 15.11.2018)*

про найглибше самісне прийняття (інтродекцію) значень і цінностей, що у численних суб'єктивних опосередкуваннях трансформуються у смисли, які існують у суб'єктивній дійсності буття, та сенси, котрі актуалізуються в особистісному світі життя людини як індивідуальності (див. [24; 25]). Проте, як не парадоксально, особа не є повноправним власником ні цих смислів і сенсів, які часто актуалізуються мимовільно, дрейфуючи незвіданими маршрутами океану свідомості, й вимагають постійно відновлювального надзусилля для їх персонального відбору і впорядкування, ані самого цього свідомого стану-зусилля. В.П. Зінченко про це пише так: “В.С. Соловйов, С.М. Трубецької, Г.Г. Шпет, відкидаючи постулат про існування власника свідомості, заклали цим самим засновки неklasичної психології... Положення про нічийність свідомості примітно тим, що з нього випливає вельми оптимістичний із соціального погляду висновок. Свідомість за всього її нічийного статусу неможливо приватизувати. Хоча число приватизаторів і маніпуляторів нею, серед яких бувають і майстри своєї справи, не йде на спад. Але поки що ще нікому не вдалося надовго подати себе (або іншого) володарем свідомості, еталоном людства...” [61, с. 27]. Ба більше, керувати появою чи зникненням думки як осередком живої свідомості неможливо. На переконання М. Гайдеггера, думка не належить суб'єкту, швидше, навпаки, вона опановує суб'єктом. До прикладу, Г.П. Щедровицький, характеризуючи мислення як квінтесенцію уможливлення системомислительної методології (див. [44; 76]), обстоює його субстанційність, ексклюзивність, неприродність для людини. Чисте мислення, яке уявлюється лише в невербальних формах (схемах, графіках, таблицях тощо), і то, як певний результативний підсумок своєї промайнулої присутності, “вирощується” тільки в особливих штучних (здебільшого імітаційно-ігрових) умовах методологічних семінарів і сесій та організаційно-діяльнісних ігор (див. [33; 37; 42 та ін.]), сідає на особу як на носія думки-комунікації і мислительності, опановує нею й у такий спосіб реалізується як активна сторона самоконструювання буття в людині і через людину.

Зазначене повною мірою стосується життя свідомості, у формотворчому перебігу якої існує нетривкий період, коли переображення її форми досягає кульмінаційного моменту – формальні визначення абсолютно зливаються з означуванням, тому “визначення свідомості”

тотожні за формою досвіду чи стану свідомості. І коли субстанційне поле світу свідомості просякає психофізичну конституцію людини, то там знаходить сенситивні органічні ділянки (черепний мозок, серце, спинний мозок та ін.), у яких акумулюється ця прозора енергетика свідомої здатності, що підкоряє своєму способу життя функціонування логічних і психічних процесів, станів, тенденцій. Субстанційно осідаючи в зонах живої тілесності, не стільки особа стає носієм свідомості, організуючи та скеровуючи її перебіг (це, звісно, має місце на рівні суто природних відношень), скільки сама особистість перетворюється на засіб і навіть інструмент свідомої мислительності, свідомого досвіду. Тому термін “опанування” у наведеному нами словосполученні беремо в лапки більше як метафору, ніж як наукове поняття, адже насправді свідомість як здатність вищого буттєвого гатунку, котра синтезує й сутнісно переображує всі конкретні психодуховні процеси-події, знімаючи їх органічну змістовність, опановує людиною.

Отже, у первинній версії метатеорії свідомості проблемне поле інтелектуальних зусиль її авторів було спрямоване на утвердження самостійного прагматичного погляду на свідомість, що вимагало, *по-перше*, відмежування її буттєво вкоріненого життєпотоків від дослідницьких проблем психології, епістемології, логіки та лінгвістики, які справді мають переважно теоретичний характер; *по-друге*, реалізації надзвичайного відношення до самого факту, “що в мене є якась свідомість” і здійснення окремого виду роботи із цим відношенням-уявленням на базисі винятково важливого розуміння її як умови продуктивності самої цієї роботи; *по-третьє*, виокремлення чогось такого, що до свідомості стосунку безпосереднього немає, але викристалізовує метасвідомість як пізнавальну сферу, у якій врешті-решт і розгортається вказана робота, що відноситься до компетенції метатеорії; *по-четверте*, не з'ясування “роботи свідомості” в актах так чи інакше упредметненого теоретизування, а здійснення “роботи зі свідомістю” на рівні злагодженої сув'язі процедур метатеоретизування, де особливу роль відіграє деяка внутрішня від'ємна здатність – своєрідна “боротьба зі свідомістю”, суть якої полягає у прагненні людини обмежити чи принаймні спрямувати спонтанність і самодіяльність потоку свідомості.

Воднораз виконана нами творча реконструкція вказаного прагматичного переходу від

теорії до метатеорії свідомості виявила, з одного боку, певні незаповнені лакуни або прогалини у створенні цілісної мозаїки процедурного поля метатеоретизування, з іншого – нечіткість прийнятої авторами (М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорським) організаційної форми чи *оргсхеми метаметодологування*, котра унааявлювала довільний опис трьох фокусів дослідницької уваги, тобто того, як треба поводитися зі свідомістю, а саме – розуміти її, здійснювати роботу та боротися з нею. Закономірно, що здійснені нововведення стосуються двох відповідальних моментів. Перший – уведення в науковий обіг терміна “опанування свідомістю”, значеннево-смисловий формат якого фіксує той процедурно важливий аспект роботи зі свідомістю, коли вона знаходить чи виходить на режим упорядкування всього наявного у її “розпорядженні” суб’єктно-об’єктного, у тому числі й психодуховного, матеріалу, що традиційно обґрунтовується науковцями (від С.Л. Рубінштейна до М.Й. Боришевського і В.П. Зінченка) як регуляційна або регуляційно-оцінкова функція свідомості. Зокрема Сергій Леонідович пише: “Свідомість, як і психічне загалом, слугує для “регуляції” поведінки, для приведення її у відповідність із потребами людей та об’єктивними умовами, у яких вона здійснюється... Свідомість як специфічний спосіб відображення буття... – це одночасно і специфічний спосіб регулювання поведінки, діяльності, дій людей... *Виникнення свідомості – це виникнення свідомих дій, свідомої поведінки...*” [73, с. 249]. Більше того, евристичність цього терміна подвійна: він, утілюючи післядіяльний етап здійснення будь-якого свідомого вчинення, фіксує чи не найголовніше у канонічному оформленні свідомої здатності людини як еволюційно вершинного способу її власне людського існування і водночас ставить проблему *самоопанування* свідомістю власним життєвим ритмом. Квінтесенцію проблемної невідповідності відображає така теза: свідомий досвід як постійний вихід в актах трансцендування й відтак як безупинне випробування особою власної, неприродної й зовні не даної, першооснови спричиняє не тільки відносно й нетривке “опанування свідомістю” як багатовимірного збалансування модальностей і параметрів її неосяжної буттєвості, а й є свідомством-доказом того, що свідомість субстанційно, як невидима енергетична сила, сама “опановує людиною”, акумулюючись та

утверджуючись у ній та її органах як властивість онтологічно вкорінена. Іншими словами, мовиться про той буттєвий рівень або особливий – *учинково-канонічний* – подієвий ритм життя свідомості, на якому покриваються, синтезуються і перетворюються всі суб’єктивні, психодуховні процеси, котрі втрачають свою об’єктивність і первинну предметність, перестають бути самими собою у свідомісній дійсності буття.

Другий важливий новаційний момент стосується спочатку обґрунтування чотирьох охарактеризованих аспектів миследіяльного опрацювання дослідником свідомості (себто її розуміння, роботи і боротьби з нею та опанування нею) як процедурних напрямків або окремих методологічних процедур метатеоретизування, потім застосування циклічно-вчинкової (логіко-канонічної) оргсхеми розгортання-здійснення цих основних процедурних напрямків у з’ясуванні буттєвої сутності свідомості й відтак у пошуку основи свідомого існування людини як способу самотворення буття. Аргументовано, що с и т у а ц і й н и й е т а п (компонент) учинку пізнавальної творчості передбачає досягнення дослідником такого розуміння свідомості, коли не лише забезпечується зміслове осягнення її суті як рамкової умови всієї подальшої роботи з нею, а й уможливується її конструювання як самотутньої пізнавальної сфери – *мета-свідомості*; м о т и в а ц і й н и й – обіймає пульсуюче змінний, просякнений менталами і пристрастями, часто внутрішньо драматичний світ боротьби особи зі своєю свідомістю, де остання спрямована проти відкритої розгнужаної спонтанності і невідконтрольної самоактивності свідомості, у прозору енергетичну оптику якої потрапляє не тільки благодатний матеріал (світлі ідеї, думки, переживання, високі почуття, святості або екзистенціали та ін.), а й злякисний (аморальні наміри й агресивна вчинкова активність, образи асоціальної і патологічної поведінки, деструктивний вплив психотравмувальних ситуацій, невротичні розлади тощо); д і я л ь н и й – охоплює різнобічну метатеоретичну роботу зі свідомістю – від виникнення інтенції на розширення життєвих обріїв унікальної здатності людини вести постійну боротьбу із власною свідомістю через її необмежену спонтанність і невідконтрольність до перетворення цієї інтенційності на стійкий внутрішній мотив виявити мужність, тобто, як сказав би Мераб Мамарда-

швілі, “прагнути пізнати те, що принципово пізнати неможливо”; п і с л я д я л ь н и й – містить ситуативний зріз-підсумок відносного й нетривкого збалансування умов функціонування свідомої здатності, котра екзистенціою в трансцендентному (надприродному, ідеальному) вимірі буттєвості як абсолютна у своїй відмінності від предметного світу, котрий, проте, наповнює світлом мрій, думок, почуттів, когніцій, смислів, сенсів, екзистенціалів, потребуючи від людини постійного надзусилля для відновлення власної буттєвості, освоєної ритміки життя. І справді, щоб залишатися стало живодайною сферою чи вузловою організованістю свідомість має тривати, змінюватися, виходити за власні межі ідеювання. Реінтерпретуючи відому метафору А. Бергсона *поток*, є підстави стверджувати, що свідомість як неприродне квазіпредметне метатворення завжди перебуває у безперервній формозміні, у стані самоплинності, де захоплені нею актуалії думок, образів, значень, асоціацій, переживань безперервно змінюють одна одну, “взаєморозчиняються” без чітких меж та оприявнень. Скажімо, кожному новому хвилюванню, осяяному променями самоусвідомлення, навіть за умови наявності одного й того ж інтенційного об’єкта, властива своя неповторна аура думок і почуттів, власні афективно-сміслові конотації. “Акцент на змістовій відмінності контекстів переживання однієї і тієї ж (вочевидь) думки у свідомості, – пише Н.М. Смирнова, – означає, що здається на вигляд “*тим самим*”, будучи пережитим заново, – *завжди інше*. У потік свідомості не можна увійти двічі: навіть “нав’язливі” думки і застарілі переживання щораз – унікальні, адже постають у новому облямуванні (нім. *fringes*, рос. *окаймленість*, тобто обрамовувати. – А.Ф.) думок і почуттів” [71, с. 39].

Завершуючи цей підрозділ, зазначимо, що нам не вдалося досягнути бажаної повноти висвітлення теми в окремому сегменті метатеоретизування. Щонайбільше маємо ескіз того, які конструктивні впливи і мисленнєві маніпуляції потрібно здійснити зі свідомістю як онтологічно вкоріненою трансцендентною дійсністю. Очевидно й те, що тут в нагоді стануть фундаментальні напрацювання видатного українського філософа, історика і психолога В.А. Роменця (див. [17; 18]), відомого сучасного українського дослідника П.А. М’ясоїда [15], а також провідних українських і російських науковців, виконані в напрямку історії всесвітньої психології, психології вчинку і канонічної психології [1; 16].

3. МЕТОДОЛОГЕМИ ВИВЧЕННЯ СВІДОМОСТІ В ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ: ПІДСВІДОМЕ ЯК ПСИХІЧНЕ І ЯК МЕЖА СВІДОМОСТІ

“Свідомість – це не психічний процес у класичному психофізіологічному сенсі слова. Але дуже важливо мати на увазі, що будь-який психічний процес може бути поданий як в об’єктивному плані, так і в форматі свідомості...”

(*Мераб Мамардашвілі, Олександр П’ятигорський [66, с. 44]*).

Із всього попередньо сказаного логічно випливає наявність двох найвпливовіших у гуманітарному вимірі розвитку людської думки, парадигмально різних напрямів або *методологем* вивчення свідомості. *Перший – емпірично психологічний* (теоретичний), коли свідомість досліджується як природний процес у класичному (головно психофізіологічному), некласичному (психосоціокультурному) чи постнекласичному (психодуховному) форматах раціонального теоретизування й постає як набір психологічних моделей, концепцій і теорій свідомості. Інакше кажучи, у психології свідомість розглядається в лоні психіки людини, перебігу психічних процесів й пошуку конкретного предметного змісту психічного та його феноменальних проявів. У цьому методологічному аспекті-вимірі, що поєднує щонайменше чотири складники (методологічні підходи, тип наукової раціональності, дослідницькі парадигми, поняттєво-категорійний лад [21; 22; 30]), існує два яскравих приклади із психології першої половини ХХ ст. – теоретичні системи З. Фрейда і К.Г. Юнга. Перша, як відомо, постала не тільки у ролі нового оригінального наукового напрямку, а й у культурній формі окремого світогляду. “Так, констатує академік Юрій Кузнецов, Фрейд перший накреслив топіку психічного світу, показав, що цей світ такий же незглибимий, як і космос. Він до того ж визначив координати, за якими можна рухатися у його пізнанні, горизонти, які відкривають нові уявлення про людину. І це, звичайно, світоглядні речі, які входять у проблематику філософії...” [11, с. 12]. Крім того, він як мислитель прагнув чітко розмежувати свідомість і психіку. Одним із способів вирішення цього складного завдання стало обґрунтування ним уявлення про нові виміри чи інстанції психічного, а відтак і про рівні функціонування свідомості та зосеред-

женні уяви на несвідомому і його різноякісному упредметненні, що доволіно чи невласно-вільно спричинило як проблематизацію дослідницького поля психологічного пізнання свідомості і самосвідомості, так і фундаменталізацію взаємозв'язку і метасистемної цілісності свідомого і несвідомого як буттєвих вимірів психічного.

Академік Тамара Яценко, реконструюючи відоме основоположення квантової фізики Н. Бора, називає це *принципом додатковості*, який вимагає розгляду свідомого та несвідомого у їх неподільності, буттєвій органічності та підходу до їх пізнання “з позиції іншого”, що й знаходить графічне відображення в авторській теоретичній моделі внутрішньої динаміки психіки (див. [46; 47 та ін.]). Небезпідставно стверджується, що суть бінарної (двоїстої) самобутності психіки полягає у її метасистемній цілісності, де і свідоме, і несвідоме як сферні організованості, маючи самодостатнє логіко-змістове наповнення, все ж не можуть функціонувати нарізно, а лишень в органічному взаємопроникненні і взаємодоповненні, здійснюючи різний внесок в у змістовлення спонтанної дії суб'єкта як живого носія психіки, причому не шляхом знівелювання суперечностей між цими сферами, а через саму їх енергоактивність у протиборній сутнісній діалектиці [48, с. 109–110]. Цей зв'язок у психодинамічній парадигмі відомою дослідницею пов'язується із поняттям-уявленням *імпліцитного порядку*, що:

- має відношення до межі (невидимого горизонту) взаємовпливів свідомого і несвідомого;
- феноменально є позадосвідним “утворенням”, що породжене базальними захистами і виявляється в суперечливих тенденціях психіки (або “до сили”, або “до слабкості”);
- зумовлює внутрішнє спонукання (латентний мотив) до активності суб'єкта слідувати чомусь у поведінкових актах раціонального чи ірраціонального спрямування;
- віддзеркалює основоположний внутрішній конфлікт “життя – смерть” на особистому рівні людського існування, що безпосередньо не уявляється у свідомості, котра приймає лише конфлікт самозбереження;
- формується спонтанно (поза впливом чи контролем свідомості) та має здатність узагальнено відображати індивідуальну неповторність психіки, органічно виявляючись в енергетичній потенційності спонтанної активності суб'єкта;
- не підлягає об'єктивуванню у “чистому вигляді” як даність, тобто цей порядок не

можна інтерпретувати як автономне утворення, тобто незалежно від емпірики перебігу взаємодії у системі “психолог – респондент” (див. детально [48]).

У цих засадничих положеннях спостерігається відхід від натуралістичного визначення як несвідомого, так і свідомості, що переважало свого часу у психоаналітичній теорії З. Фрейда. Упродовж XX століття зусиллями прибічників цього підходу несвідоме, проте, онтологізувалося і витлумачувалося як самобутній суб'єктивний простір, “вестибюль свідомості”, “свідоме-перевертень” (С. Леклер), “анти-свідомість” (А. Шерозія), а також як джерело, засіб та осереддя спалахів думки, актуалізації мотивів та установок, передумов прийняття рішень і відкриттів. Поруч із цим відбулася операціоналізація взаємоспричиненого функціонування несвідомого і свідомого, розроблялися численні техніки найкращого здійснення психокорекційного і психотерапевтичного процесів, що базувалися на закономірностях глибинного пізнання психіки, себто неусвідомленого, але ресурсним потенціалом свідомості, щонайперше відчужених ним самим оприявнень чи свідоцтв несвідомого – символічних образів. “Свідоме, завдячуючи образам-символам” (мрії, мистецтво, релігія, сновидіння, “сни наяву”), допускає вихід назовні втаємничених бажань за умов маскування (приховування) їхніх смислів, які оберігаються опорами, що чинять спротив будь-якому проникненню в латентні змісти психіки...” [48, с. 111].

Тут треба надати належне величі фундатора психоаналізу З. Фрейда, котрий розумів та описував несвідоме як позачасове й мета-психічне утворення-засвіт, якому у вимірі логіко-функціонального наповнення й опонує світ свідомості. В аналітичній психології К.Г. Юнга це протиставлення досягає певного апогею: несвідоме, хоча й оголошується “матір'ю свідомості”, все ж обґрунтовується не лише його філо- та онтогенетична первинність (що з позиції позитивного раціонального знання цілком слушно), а й його енергетична домінантність стосовно свідомості; тим більше, що несвідоме аж ніяк не “хаотичне скупчення інстинктів та образів”, воно по-своєму доладне як “сума децентрованих психічних процесів”, як плетиво тих “змістів, що цілком відрізняються від змістів свідомості й насправді чужі їй настільки, що їх ніхто не може збагнути – ні сам пацієнт, ані його лікар”; це – ніщо, та все ж воно є *дійсністю in potential*: думка, яку ми промислимо, вчинок, який ми здійс-

нимо, навіть і доля, на яку ми завтра нарікатимемо, несвідомо лежать уже в сьогодні...” [45, с. 356–360]. На переконання Юнга, “наша свідомість розвинулась – як історично, так і індивідуально – із темряви і сутінок первісної несвідомості. Психічні функції існували задовго до того, як з’явилася Я-свідомість. Здатність “мати думки” існувала ще до того, як людина промовила: “Я усвідомлюю, що мислю”.” [Там само, с. 359]. Отож, уводячи в інтелектуальний дискурс термін “Я-свідомість”, відомий психолог, з одного боку, перетворює його на об’єкт позитивного наукового пізнання, з іншого – ставить свідомість в один ряд із іншими психічними процесами, узмістовлюючи і феноменально уконкретнюючи її. При цьому він описує несталість діалектичних взаємопереходів змістів-властивостей між несвідомим і свідомим. Зокрема стверджується, що “все, що перебуває в безпосередньому зв’язку з Я, – свідоме. Свідомість навіть можна прирівняти до зв’язків між Я та психічними змістами... Ми маємо чимало доказів того, що свідомість охоплює далеко не всю психіку. Багато речей відбувається напівсвідомо, і стільки ж – навіть зовсім несвідомо...”. Причому Я, будучи центром свідомості, “мусить неодмінно включати як свідомість, так і неохопну сферу несвідомих подій...” [Там само, с. 352–353]. У співактивності несвідомого і свідомості, яка зазвичай проходить без затримок і перешкод, так що непомітним є існування позасвідомого, К.Г. Юнг відводить саме несвідомому визначальну, фактично домінуючу, роль у єдиному життєпотопі особи, на що вказують такі узагальнення: “...свідомість надто легко улягає несвідомим впливам, а вони доволі часто ближчі до істини і розумніші за свідоме мислення. А часто несвідомі мотиви (краще, спонуки. – А.Ф.) здобувають гору над свідомими рішеннями: саме там, де йдеться про головні питання життя. Індивідуальна доля, і то переважно, залежить од несвідомих факторів...”. До того ж уваги заслуговує “гіпотеза про самостійну діяльність несвідомого”. І загалом “участь несвідомого є розумною і доцільною, навіть якщо його настанова антагоністична щодо свідомості, то все ж його прояви залишаються раціонально компенсаторними: так немов воно намагається відновити втрачену рівновагу” [Там само, с. 360–361].

Завершуючи контурний методологічний аналіз психологічного напрямку дослідження свідомості, підкреслимо головне: у психології свідомість розглядається в лоні психіки, пси-

хічних процесів і предметного змісту, у її єдності і взаємному зумовленні із несвідомим, тобто натуралістично, феноменологічно, емпірично, що належить до компетенції теоретичних побудов різного рівня абстрактності та епістемної цілісності. В.П. Зінченко у зв’язку з цим слушно зауважує: “Але свідомість – це не видимий і тим більше не речовий світ. І тут можливі два способи звернення до неї. Можна або відсторонитися від неї, або ж спробувати її упредметнити. У першому випадку є небезпека втрати свідомості як об’єкта спостереження і вивчення, у другому – небезпека неадекватного упредметнення...” [61, с. 38]. На жаль, теоретична психологія, як слідує із вищеподаного змісту, в особі її найдостойніших представників із поки що недалекого нам ХХ ст. не уникла останньої небезпеки: з одного боку, до матерії свідомості науковці відносять майже всі більш-менш відрефлексовані системні утворення психіки – переживання як подію внутрішнього життя суб’єкта та особистісні знання у їх неподільній єдності, відношення до зовнішнього світу (об’єктів, ситуацій, подій) і ставлення до власного індивідуального Я людини, усвідомлене буття як єдність суб’єктивного та об’єктивного, діяльне відображення і перетворення дійсності, символічне наповнення і смислового побудову, предметне значення і семантичне (мовномовленнєве) узмістовлення і т. ін., що позбавляє свідомість не тільки чіткого упредметнення, а й атрибутивних розрізняювальних ознак як самобутнього психодуховного явища (див., до прикладу, роботи С.Л. Рубінштейна [73; 74] і Л.С. Виготського [51]), з іншого – в органічній єдності свідомості і несвідомого психологічні інтерпретації відводять першій хоча й почесне, проте насправді допоміжне місце, породжуючи у такий спосіб утопічність позитивного предметного знання щодо сутності свідомості, що посилює безсилля гуманітарного пізнання, яке закономірно компенсується постійним поповненням значеннєво вихолощеного психологічного змісту. Але не треба забувати, що “будь-яке упослідження сили свідомості розширює сферу дії не-свідомого” (М.Ю. Савельєва [69, с. 292]).

А несвідоме, як висновує відомий італійський історик і богослов, проф. Мондін Баттіста, це “така печера, де може бути все і ніщо, а те, що поодинокі дослідники намагаються там знайти, належить до того теоретичного вантажу (гіпотези, постулати, упередження, “пересуди”), який вони, щоб дослідити її, самі туди

заносять. Цілком імовірно, що у глибинах підсвідомого може віднайтися якась правда про наше життя, але надто ефемерна, щоб її можна було там осягнути, адже темрява підсвідомого утруднює цю дію. З цього приводу я вважаю абсолютно безплідною будь-яку спробу вирішити проблему людини, вдаючись виключно до підсвідомого, а отже, нехтуючи надаванням правдивої ваги властивому духовному виміру, який є визначальним аспектом, щоб сформулювати адекватний проект людської природи” [13, с. 208].

Окремо зауважимо, що навіть цілком резонні узагальнення відомої української дослідниці Т.С. Яценко стосовно виняткової значущості свідомості у її діалектичному зв’язку з несвідомим, що заслуговують текстового відтворення, все ж не змінюють у цілому ситуацію предметно центрованого пізнання, що реалізується з допомогою класичної мови психологічної науки й безсумнівно збагачує уявлення про свідомість як про епіфеномен, котрий хоч і не повністю редукується до несвідомого, але обслуговує його функціонально. “Свідомість суб’єкта, – пише Тамара Семєнівна, – заслуговує аналітичного схвалення за невтручання у процеси витіснень, формування передсвідомого (несвідомого), що обумовлює об’єктивність глибинних параметрів психіки; за співдружність (антиномію) взаємозв’язків підструктур психіки (а не лише антагонізм Супер-Его та Ід); за можливості психіки у збереженні інформаційних еквівалентів під час трансформації ідеальної (психічної) реальності в упредметнену (доступну для сприйняття та тлумачення дослідником) завдяки активності мови архетипів образно-символічних презентантів; за функціональну співпричетність сфер свідомого і несвідомого до невидимої межі (горизонту) дотичності океану психіки і за збереження їхньої автономії, функціональної асиметричності, що синтезується в імпліцитному порядку, який перебуває поза дисциплінарними вимогами будь-якої логіки та має вияв як у раціональності, так і в ірраціональності актів поведінки суб’єкта” [48, с. 117].

Не вдаючись у змістові подробиці наведеного тексту із царини глибинно-психологічного пізнання, вкажемо на важливий методологічний момент: тут свідомість розглядається із локальних позицій органіки психічного життя людини як суб’єкта повсякдення, а не з погляду її онтологічного статусу, унікального місця у природному і соціальному бутті й

відтак не з точки зору повноти його присутності у сфері свідомості. У пізнавальному аспекті позбавлення свідомості буттєвості закономірно відновлює і навіть розширює палітру її епіфеноменологічних трактувань. Окрім того, як справедливо висновує М.Ю. Савельєва, свідомість – це “єдина справжня сила, тому що вона – сила теперішнього. Справа навіть не в тому, сама вона нічому не навчає, а в тому, що в кожний теперішній момент вона динамічна, вона дає змогу позбуватися сторонньої залежності, долаючи просторово-часову предметність своєю свободою” [69, с. 292]. Понадусім, завдяки рефлексії як окремому буттєвому функціоналу свідомої здатності уможливується напружений пошук людиною сенсу життя, діяльності, вчинків: вона знаходить і втрачає, здобуває і помиляється, знову шукає істини і правди та творить нові смисли буття і сенси життя, врешті-решт переживає прожите, рефлексує сьогоденне й усвідомлено моделює майбутнє, враховуючи як власні здібності, ресурси, сили, так і розумово осягнуті манівці, помилки, поразки. Із зерням метафоричності В.П. Зінченко із цього приводу зазначає таке: “Мудра свідомість знає, що головною причиною провалів є її свобода відносно буття, але відмовитись від свободи означає те ж, що відмовитись від самої себе. Тому свідомість, обираючи свободу, завжди ризикує, передусім собою. І це нормально. Трагедія розпочинається тоді, коли свідомість надихається думкою власної абсолютної свободи від натуральної і культурної історії, коли вона перестає відчувати себе частиною природи і суспільства, звільняється від відповідальності і совісті та претендує на роль Деміурга. Останнє можливо за різкого зниження здібностей індивіда до критики і за деформованої самооцінки, аж до втрати усвідомлення себе людиною або визнання себе надлюдиною, що сутнісно одне і те ж...” [61, с. 37]. На жаль, епістемна прозорливість цих слів певною мірою темніє, зважаючи на усуб’єктнення свідомості, котра, немов від свого імені щось “знає”, від чогось “відмовляється”, “надихається думкою”, “перестає відчувати”, “претендує” на певну роль тощо. Насправді вона не може бути суб’єктом принаймні тому, що це не відповідає дійсному стану речей: думка, свідомість, дух не належать суб’єкту, швидше навпаки, він є їх органом, котрий уможливує їх функціонування як різноформних здатностей; скажімо, сфера свідомості являє собою суб’єкт та об’єкт одночасно, що

охоплює різні, іманентні її буттєвості, форми активності, хоча й поза рамками чітких предметних, просторових і часових визначень.

На перший погляд, це – ідеалізм, причому крайній. І на підтвердження цього “факту” можна було б багато що згадати, апелюючи до теорії абсолютного духу і, зокрема, феноменології духу Г.В.Ф. Гегеля [52]. Але для мене, як скажімо свого часу для М.О. Бердяєва, О.Ф. Лосєва, К. Поппера та інших мислителів, розмежування всесвіту філософського пізнання на “ідеалізм” і “матеріалізм” – це не більше, аніж надумані примітивізовані схематизми мудрування, змістовно вихолощені ідеологічними, а часто й суто політичними, інтересами і цілями, які до реальної дійсності мають далеке відношення, адже непомірно спрощують те, що насправді є незвідано надскладним. У цій ситуації мислєдїяннї на думку спадають відомі слова Г.П. Щєдровицького: “Для складних проблем не існує простих розв’язків. Спроба простого вирішення складних проблем – це і є те, що ми називаємо фашизмом...”. А М.К. Мамардашвілі під завісу ХХ століття, обстоюючи й нарощуючи переваги метатеоретизування в гуманітарному пізнанні, хоча й менш категоричний, але досить зрозумілий у своєму узагальненні: “Сьогодні класичні модальності і дихотомії в теоретичній діяльності втратили свій колишній пояснювальний потенціал”. І нарешті у прийнятому контексті філософування процитуємо максимум Лева Ітельсона, що відома з радянської доби (1974): “...всесвіт, у якому ми живемо, – це творіння нашого духу, продукт нашої психічної діяльності. Не буття визначає свідомість, а навпаки, свідомість створює буття!” [62, с. 171].

Загалом, зважаючи на метафізичну сутність свідомості і все до цього сказане про її онтологію, жалюгідний вигляд мають концепції свідомості, що розробляються в лоні найновіших досягнень нейробіології і сучасної фізики. Яскравим прикладом тут є книжка-бестселер відомого американського науковця Мічіо Кайку “Майбутнє розуму” (2014), у якій презентована авторська “просторово-часова теорія свідомості”. Квінтесенцію цієї теорії становлять кілька засновків: *по-перше*, свідомість визначається як “процес створення зв’язку за різними параметрами (наприклад, за температурою, за місцем у просторі, часі, а також стосовно інших) задля досягнення якоїсь мети (пошуку партнера, їжі, сховку тощо)” [7, с. 66], що вказує на об’єктивність позитивного

наукового витлумачення автором пізнавальної здатності і на явне звуження функціонального поля життєпотоків свідомості, що фактично обмежується фіксацією функцій породження і цілепокладання; *по-друге*, розглядається не свідомість як така, тобто не як онтично вкорінена атрибутивна властивість життя, а як континуум (безперервність) свідомості, що охоплює її чотири рівні різних біологічних видів: 0 – рослина – температура, сонячне світло – мозку немає; I – рептилії – простір – стовбур мозку; II – ссавці – соціальні стосунки – лімбічна система; III – люди – час (особливо майбутнє) – префронтальна кора [Там само, с. 73], що редукує свідомість до плетива нейробіологічних та енергоінформаційних процесів і водночас опосередковано конкретизує відому аристотелівську схему різновидів душі (рослинна, тваринна, людська); *по-третє*, безальтернативно стверджується, що “свідомість зліплена з багатьох компонентів мозку, кожний з яких конкурує з іншими за створення моделі світу...” [Там само, с. 83], а це означає, що, крім редукції свідомості до нейробіологічної активності мозку, який, мовляв, самочинно моделює майбутнє, свідомість є епіфеномен (тобто супровідне, другорядне явище), що розглядається як побічний наслідок навіть не вищої та нижчих нервових систем, а як біопотенціал – як електрична напруга, що виникає в органах, тканинах і клітинах тваринних і рослинних організмів у процесі їхньої життєактивності; *по-четверте*, людська свідомість охарактеризовується як “особлива форма свідомості, що створює модель світу, а тоді прогнозує її розвиток у часі, оцінюючи минуле, щоб змоделювати майбутнє, що вимагає взаємоузгодження й оцінки багатьох петель зворотного зв’язку, щоб прийняти рішення й досягнути якоїсь мети” [Там само, с. 69], інакше кажучи, свідомість знаходить варіативне упредметнення у межах теорії та емпірики нейробіологічного дослідження, коли “за допомогою електромагнетизму науковці сьогодні можуть досліджувати думки людини, надсилати телепатичне повідомлення, телекінетично керувати домашніми об’єктами, записувати спогади і, можливо, навіть підвищувати наш інтелект” [Там само, с. 84].

Відтак основна хиба нейробіологічного напряму пізнання свідомості полягає у міфічності, ілюзійності, оманливості того, що свідомість можна досліджувати безпосередньо, та ще й матеріальними експериментальними приладами, прямо фіксувати як звичайне

природне явище, хоча й одне з найскладніших у Всесвіті. Виявляється, що все, здавалося б, дуже просто. Але розплатою за таку примітивну доступність є відхід від раціональної істини: теорія набуває властивостей псевдо-теорії, експериментальні факти штучно підтасовуються під теоретичні положення, конструкції, узагальнення, насправді не маючи до них закономірного зв'язку. Та це й неминуче, адже навіть не ставляться питання про умови функціонування свідомої здатності, про світ усередині свідомості та її культурні свідоцтва, про подієвий плин свідомості та її формоутворення, про самобутній життєвий шлях свідомого досвіду людини.

Другий парадигмальний напрям вивчення свідомості – **онтологічний** або **метатеоретичний** – визначає метафізичний статус свідомості поза знаковим простором, тобто як не-річ, котра, проте, є насправді – потенційно й актуально; обстоє форму її сутність, досліджує її безвідносно до культури та об'єктно-предметної рубрикації дійсності, тобто надкультурно, символічно, метаоб'єктно, квазіпредметно, псевдопросторово, внутрішньоподієво, а головне – *опосередковано* – через опис умов функціонування свідомої здатності у форматі досягнення нею чистоти практикування як спонтанності і свободи саморозвитку, що синонімічне *свідомому досвіду* як такому; тут має місце виняткова значущість символічності світу свідомості, адже символ – це “та дивна Річ, яка одним своїм кінцем виступає в океані речей”, а другим – “утопає у дійсності свідомості” [66, с. 27], тому символи є особливі образи-інтерпретації життя свідомості. Фактично мовиться про розуміння свідомості, боротьбу і роботу з нею і “покриття” її прозорою енергетикою й опанування нею людиною у форматі нової надскладної якості – *метасвідомості* як пізнавальної сфери, до епістемного мережива якої долучається все те (поняття, концепти, категорії, мислєсхеми, смислоформи тощо), що до самої свідомості не входить, проте уможливорює зрозуміти її “магію” (див. статтю Д. Деннета [6], перекладену українською для цього номера журналу, а також його монографію [78]). Як доречно зауважують М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський, у нашому житті існують непоодинокі моменти, коли ми чітко відчуваємо існування життя, позбавленого свідомості, причому вона може набувати певної повноти, коли свідомість призупиняється, і не лише для того, щоб бути

усвідомленою, а й тому, щоб її не було. Звідси постає *проблема прагматизму свідомості* у метатеоретичному сенсі, визначеному І. Кантом: “практичним є все те, що можливо через свободу” [8]. На цьому етапі розмірковувань доречно знову звернутися до *методологемі психоаналізу* З. Фрейда, але витлумаченої тепер із позиції метатеорії свідомості.

З. Фрейд, будучи психіатром і дослідником глибинних інстанцій психіки із природничо зорієнтованим науковим мисленням, був переконаний, що вивчає саме підсвідоме, що закономірно вимагало виокремлення прагматичного аспекту проблеми, тобто створення досвідно доступних методик і технік реального здійснення психоаналітичної процедури. Однак це потребувало якимось чином об'єктивувати щось у свідомості клієнта, що для нього не було смислово упрозореним, а перебувало за межею його розуміння. Інакше кажучи, треба було відшукати об'єктивні маркери підсвідомого життя людини чи, можливо, самого себе (звідси вочевидь й джерелить його напричуд стала потреба щоденно вранці записувати свої сновидіння, що, як відомо, задовольнялася упродовж шести десятиліть). Проте, як мислитель, котрий цілком був просякнутий духом ХІХ ст., він цю об'єктивацію розумів тільки в аспекті віднаходження позитивної наукової істини. У такий спосіб, себто з допомогою зазначеної об'єктивації, він лікував неврози, але інтелектуально не осягав того, що виокремлення проблеми підсвідомого має винятково важливе життєве значення, і не лише як боротьба з тим, що ще не пізнане, але і як протиборство із невідомим явищем природи, котре стало на заваді руху дослідницької думки вперед фактом свого існування. І якщо генетично “несвідоме є матір'ю свідомості” (К.Г. Юнг), то метафізично підсвідоме становить певну плинну межу свідомості. М.К. Мамардашвілі це положення артикулює так: “На мій погляд, несвідомого не існує. Власне кажучи, наше походження – у другому (свідомому – А.Ф.) народженні – повністю стерте, місце походження пусте, і єдиною пам'яттю про походження, або останнім слідом способу і місця нашого другого народження, є свідомість. Тому про свідомість і можливий міф згадування, скажімо платонівський, та інший міф – протилежний – міф несвідомого у Фрейда, який становить просто вказівку на рану спроби буття, рану на нашому органічному облаштуванні, на нашому психізмі, і

пам'ять про цю рану. Несвідоме – це найчастіше якась межа точка самої свідомості, й мовиться не про те, щоб зліквідувати її. До прикладу, теоретичним дослідженням віднайти у глибині душі якість явище, котре буде названо несвідомим. Ось, як в археології, ми знімаємо пласти й нарешті знаходимо несвідоме, котре, як якийсь предмет, лежить у недоступних глибинах нашої душі, але глибинах, що піддаються аналізу.

Насправді мовиться про те, що психоаналіз – ця австрійська чума, за висловлюванням самого Фрейда, потім занесена у США – був теоретичною роботою, котра є індукцією умов нового свідомого досвіду. Тобто такою роботою, у результаті якої в душі пацієнта (чи твоєї власній) може статися новий та відмінний від попереднього свідомий досвід, що руйнує дотеперішнє щеплення, розмиває їх. Але тоді від предмета, про який мала би бути теорія, вже нічого не залишається – бездумно шукати такий предмет, тому що в даному випадку призначенням мислительної теоретичної роботи було саме створення умов, які індукують виникнення нового свідомого досвіду. Ось це і було радикальною новизною в усьому стилі теоретичного мислення ХХ століття” [64, с. 401].

Отож із метатеоретичних позицій, дещо перефразовуючи Н. Бора, проблема підсвідомого – це не складне питання розпізнання людиною глибин своєї підсвідомості, а *нелегка справа створення умов для нового свідомого досвіду* і навіть актуалізація самого цього досвіду. Психоаналітична техніка терапевтичної роботи З. Фрейда з пацієнтом справді виявила певні природні явища його психічного світу, або те, що слушно розглядати як біологічно вкорінені властивості людської природи, але не тільки як природні явища, скільки як *якісні формування свідомості*. Загалом для цього всесвітньо відомого дослідника, як свідчить реконструкція його творчого шляху, спочатку виникло завдання перетворити несвідомість у свідомість і далі, завдяки такому перетворенню, перевести особу клієнта у стан нового свідомого досвіду, збагативши тим самим ресурс його актуальної свідомої здатності. У підсумку вирішення цих двох засадничих дослідницьких завдань стало зрозумілим, що несвідоме – це те, що “було” – актуально чи потенційно – свідомістю, і тільки в цьому, доволі обмеженому змістовленні можливо порівняння або розрізнення несвідомого і свідомого. Несвідоме має сенс у зіставленні зі

свідомістю тільки тоді, коли воно має відношення до останньої і, на противагу тому, що “свідомість походить від несвідомої психіки, яка давніша за неї й надалі функціонує разом із свідомістю чи незважаючи на неї” (К.Г. Юнг [45, с. 360]), несвідоме становить особливий елемент свідомості – минулого, теперішнього чи майбутнього. Дещо реінтерпретуючи думку фундаторів метатеорії свідомості, зазначимо, що *основний парадокс психоаналізу*, як, імовірно, і парадокс феноменології та екзистенціалізму, полягає в тому, що термін “свідомість” є двозначним, певною мірою смислово вихолощеним, зважаючи на його майже безмірний обсяг і розпливчастий зміст. Проблемою стало не несвідоме, а свідоме, котре залишилося незрозумілим й розумово не досягнутим. Фрейд і Юнг відкрили цивілізованому світу несвідоме, у впорядкованому режимі аналітичного процесу якого унаслідок виявляється можливість його відмежування від свідомого, причому для того, щоб домогтися більш змістовного психоаналітичного розуміння свідомості. А насправді таке розуміння виявило свою повну беззмістовність саме внаслідок уведення в науковий обіг концепту несвідомого. Тому проблемою стало досягнення відповідного раціонального осягнення суті свідомості (див. [66, с. 49–50]). І тут найвагомим є таке узагальнення М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорського: “...будь-які виводжувані явища психіки можуть у нас умовно фігурувати як явища свідомості, але не внаслідок того, що вони стали об'єктом усвідомлення, а винятково через те, що самі розглядаються як природні “відробки” свідомості або навіть як сама свідомість”; по-іншому, свідомість – це “не психічний процес у класичному психофізіологічному сенсі слова. Але вкрай важливо мати на увазі, що будь-який психічний процес може бути поданий як в об'єктивному плані, так і в плані свідомості” [Там само, с. 31, 44]. Ради справедливості зауважимо, що ця *подвійність* чи *бінарність* гуманітарного пізнання, маючи давнє еволюційне коріння, атрибутивно властива онтології, логіці та психології. Є всі підстави солідаризуватися із В.П. Зінченком у тому, що психологія упродовж століть розвивалася у першому – об'єктно-предметному – вимірі гуманітарного пізнання, натомість другий – свідомісний (тобто метаоб'єктний, квазіпредметний) – залишався і залишається для неї *terra incognita*, хоча він видається одним з найевристичніших і багатообіцяючих на нові відкриття.

4. ОНТОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІДОМОСТІ: КАТЕГОРІЙНІ ПОНЯТТЯ МЕТАТЕОРІЇ, ЇХ ЗМІСТ, ОБСЯГ, ЗНАЧЕННЯ

“...В метатеорії свідомості треба прагнути до термінів, що зберігають своє прозоре значення побутового вжитку, ту свою здатність викликати багатство асоціацій, котра б компенсувала труднощі аналітичного опису свідомості”

(Мераб Мамардашвілі, Олександр П'ятигорський [66, с. 38].

Вочевидь картинна мозаїка метатеорії свідомості буде незавершеною, якщо оминати увагою *термінологічний апарат* як базовий інструментарій якісного уможливлення метатеоретичного дискурсу у зазначеній царині міждисциплінарних досліджень. І це важливе завдання добре розуміли і методологічно грамотно вирішили автори названої метатеорії, увівши для непрямого підходу до свідомості поняття “сфера свідомості”, “стан свідомості”, “текст свідомості” і “структура свідомості” (див. М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський [66, с. 45–85]). У своїх пошуках вони щонайменше виходили із *шести засновків*:

а) терміни, поняття мають стосуватися не свідомості як предмета дослідницьких зусиль, а повинні фіксувати властивості самої роботи зі свідомістю;

б) змальовуючи ці властивості, треба створити таку пізнавальну сферу, в якій відсутні терміни “об’єкт” і “суб’єкт” як терміни свідомості у її предметному форматі вивчення, але у якій вони будуть присутні як терміни метамови описування свідомої здатності особи;

в) інтерпретуючи життя свідомості, крім, власне, її метамови як вторинного продукту метатеоретизування, потрібно чітко відрізнити “первинну” метамову, або так звані “прагмати” як елементи самої свідомості, а не теорії чи науки в цілому, котрі існують завдяки прагматичному зв’язку людини із ситуацією мислєдїяльності та виникають як об’єкти, що обслуговують її;

г) пропоновані терміни, крім того, мають зберігати своє прозоре значення побутового вжитку (першопочатково без термінологічного статусу) й відтак бути спроможними викликати багатство асоціацій, що б компенсувало труднощі аналітичного опису свідомості;

д) водночас задіяних термінів має бути якнайменше, тому що головною є інтерпретація розуміння “для нас” (себто авторів);

при цьому краще залишити наявні слова і щораз знову і знову розбиратися в них, аніж вводити терміни, котрі в подальшому можуть бути необмежено інтерпретовані;

е) врешті-решт, фіксуючи процес чогось такого, що реально відбувається в житті свідомості у чітко визначений спосіб, у полі значеннєво-сміслової дії обстоюваних понять бодай якоюсь мірою має відбуватися народження цієї подїєвості, тому вживані поняття покликані виводити дослідника за рамки феноменології і вказувати на її основні обмеження.

Критичний аналіз метамови свідомості та її незначна методологічна реконструкція дають підстави аргументувати *вісім основних категорійних понять* збагачено презентованої тут метатеорії (рис. 3). На відміну від описового тексту її авторів нами здійснена процедура співвіднесення цих понять між собою, для чого у ролі інструмента мислєдїяльності використаний *принцип бінарної кватерності*, що й раніше уможлиблював метатеоретизування у різних царинах гуманітарного пізнання і досягнення у їх форматі поняттєво-категорійного ладу з позиції їх мінімального набору (див. [27, с. 136–138, 160–169, 180–181, 205–206, 317–322]). У підсумку отримуємо чотири базові метапоняття (“сфера свідомості”, “стан свідомості”, “матеріал свідомості”, “структура свідомості”) і чотири їх відповідники – прагмати як згустки первинної метамови (“свідома здатність”, “текст свідомості”, “форма свідомості”, “свідомий досвід”), що прагматично уконкретнюють та деталізують метатеоретичні концентри, із яких і складається довершена *онтологічна картина свідомості*. Зауважимо, що в цьому термінологічному доладді нами використано всього одне додаткове поняття – “матеріал свідомості” (див. далі).

Метапоняття “сфера свідомості” вводиться М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорським як базове, синтетичне, з допомогою якого є можливість відсторонитися, а точніше – оминати, проблему об’єктивності чи суб’єктивності свідомості, що, безумовно, спричинено надзвичайною складністю дослідницького поля – *свідомості як метаоб’єкта* з його квазі-предметністю, квазіпросторовістю, позачасовістю. Це – “сфера забутого буття”, що до кінця не пізнавана (І. Кант). За задумом авторів, указане поняття введено для підтвердження гіпотези про те, що “свідомість може бути описана поза її пристосуванням до певного психічного суб’єкта, індивіда”, тобто онтологічно несуб’єктно; причому ця сфера вивчається як “метасфера відносно до інших

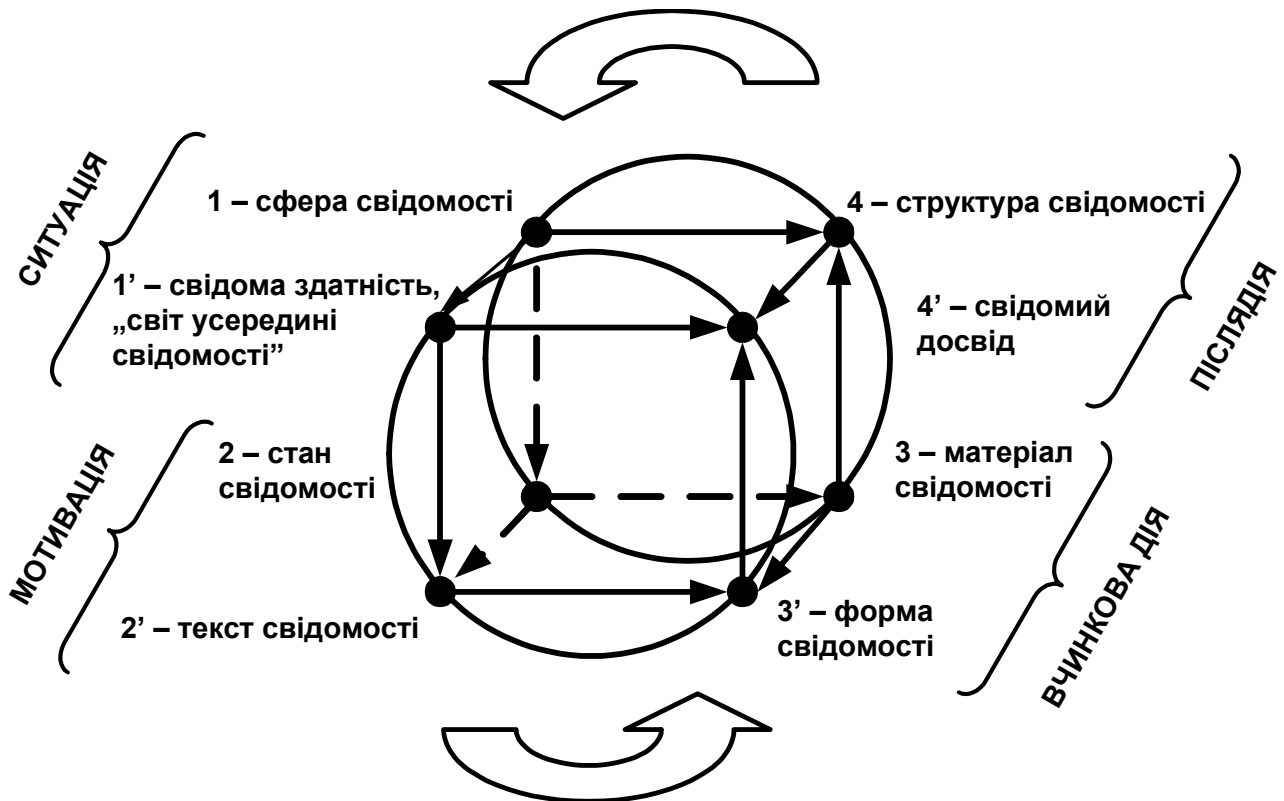

Рис. 3.

Основні категорійні поняття метатеорії свідомості, що організовані за принципом бінарної кватерності і за логіко-канонічною структурою вчинку метатеоретизування (створено автором 13.10.2018)

можливих сфер наукового, філософського й умоглядного розгляду” [66, с. 45–46]. Фактично поняття сфери свідомості заміщує “картезіанську людину” чи суб’єкта як деякого універсального спостерігача, котрий розмірковує про свідомість з допомогою рефлексивних процедур. І тут автори констатують той відомий факт, що багато сучасних науковців із різних парадигмальних таборів, хоча й повторюють, що суб’єкт та об’єкт єдині і що існує сфера, у якій суб’єкт невіддільний від об’єкта, але лише тією мірою, якою за точку відліку беруться даності свідомості, все ж у цьому разі виникає щонайменше *два парадокси*: перший – часто свідомість називають щось очевидно несвідоме, себто свідомості приписують ознаки та властивості чогось такого, що явно до неї відношення не має; другий – дуже древній парадокс, що був відомий стародавнім грекам та індійським мислителям, філософам Нової доби і що формулюється так: “сам факт думки містить у собі неможливість визначення себе як завершеного акту думки”; його варіативність підтверджена яскравими прикладами

філософського позиціонування: для того щоб дізнатися про щось, я маю знати те, що саме я хочу знати (Сократ); фактично для того щоб знати, чому мені потрібно це знати, я повинен уже знати *як* я буду дізнаватися і *навіщо* мені це треба знати, а для того щоб знати, для чого мені це потрібно, я маю знати, *що саме я хочу знати*, і так до безкінця (Спіноза); якщо я щось фіксую як факт моєї свідомості, то я вже не в цьому стані свідомості, і я, отже, вже не “я”, і так далі до безміру (Атман*). Саме для здолання такого роду ситуацій й уведено назване поняття як точка відліку в розумінні свідомості, що, проте, не становить предметну даність (див. [Там само, с. 50–51]), а, відштовхуючись від класичного відношення “свідомість – світ”, його сторони бере *мета-теоретично*, тобто як умову сприйняття та інтерпретації будь-якого упредметнення. У цьому сенсі “світ” – це все те, що не належно до системи просторово-часових характеристик (себто безвідносно до запитань “де?” і “коли?”), до об’єктивної чи суб’єктивної реальностей і, тим більше, не окремо взяті

*Атман – душа, особистість або власне “Я” в індуїзмі та буддизмі. – Прим. авт.

психічні, соціальні чи логічні стани, це “*світ усередині свідомості*” – події, факти, матеріал, структури, смисловий та сенсовий вектори життєпотoku свідомості.

Евристичність понятійного поля застосування терміна “сфера свідомості” полягає в тому, що, реалізуючи ідеї суб’єктно-об’єктної неподільності, квазіпредметності і принципової неприналежності цього сферного утворення до функціонування індивідуального психічного механізму, воно дає змогу розмірковувати про сутність свідомості, про її матеріал, структуру, властивості, стани немов би із чистого аркуша, не апелюючи до суб’єкта життєактивності і до всеможливих узмістовлень його свідомої здатності. Крім того, сама ця сфера володіє численними іманентними їй формами активності, захоплюючи своїм життєпотокom різноманітні феноменальні та емпіричні ознаки, дані, параметри. Поняття “сфера свідомості” є “*символом*”, тому що у її висвітленні “не існує ні позначуваного, ні того, що позначається, ані того, хто позначає”. Водночас під час інтерпретації цієї сфери треба оперувати феноменами, що стали символами, котрі утворюються на реально існуючому перетині особистісного мислення-мовлення-знання і життя свідомості та є синтетичним символом певної події знання і свідомості. До цього слід додати, що наше свідоме життя первинно виникає завдяки родинному довікллю, наскрізно просякнуте та збагачене участю в ньому інших – рідних, співробітників, знайомих, публічних осіб. “...Як тіло попервах формується в материнському лоні (тілі), – писав М.М. Бахтін, – так і свідомість людини пробуджується, будучи обгорнутою чужою свідомістю” [50, т. 6, с. 397]. Тому те, що наше свідоме буття в турбулентному діалогічному річищі соціального повсякдення вміщує вчинки і справи, які ми здійснюємо на межі своїх сутнісних сил і духовних спроможностей, то у скоєному чи створеному обов’язково виявиться, що те ж саме робили інші. Вказану сталу залежність М.К. Мамардашвілі називає “*законом нашого свідомого життя*”, або говорить про ті сплески його внутрішньої фундаментальної організації, які можливі лише тоді, коли ми стали на шлях власного життєтворення, коли добре і чесно працюємо (див. [65, с. 28 і далі]).

Для обстоюваної нами метаметодологічної позиції, в осередді якої перебувають *мислєдїяльнісні ресурси циклічно-вчинкового підходу*, важливо, що сфера свідомості характеризує ситуаційно-прагматичний або

першопочатковий етап метатеоретизування, адже з допомогою цього поняття, описує та операціоналізує висхідну ідеалізовану прагматичну ситуацію, де свідомість справді присутня, з другого – до межі упрактичнює спосіб узагальненого опису певного кола ситуацій (умов, обставин) адекватного розуміння свідомості. Відтак *метатермін* “сфера свідомості” містить у своєму поняттєво-категорійному арсеналі деяку граничну, не змістову, а суто ситуаційну абстракцію, що володіє властивостями, за якими можна сутнісно ідентифікувати місце буттєвої присутності свідомості. Одночасно він деякою мірою виконує процедурну функцію узагальнення ситуацій докладання особою свідомісного зусилля, де “місце універсального спостерігача зміщується всередину” свідомості, в десуб’єктне сприйняття, а інші із вищеназваних понять виконують допоміжне призначення – змальовують роботу зі свідомістю в матерії самої свідомості, висвітлюючи її буттєвий або онтологічний пласт.

Категорійне поняття “**стан свідомості**” – це спроба авторів метатеорії “розкрити неможливість повного оприявлення її буттєвої мозаїки з допомогою наявних поняттєвих засобів, але абсолютне її виявлення у правилах “логічного переживання”. При цьому відсутність предметної однаковості вказує на наявність усеосяжної однозначності, що незалежена від будь-якого змісту. Так метатеорія стає інтерпретацією “логіки Абсолюту” або логіки Іншого” [69, с. 54]. У будь-якому разі зазначений стан, скажімо, виникає під час роботи над свідомістю, що суголосний нашому певному психодуховному стану. Відтак тепер, на відміну від ситуації зі сферою свідомості, здійснюється другий важливий крок – до уваги береться принципова прив’язаність свідомості до *суб’єкта мислєдїяльності*, залишаючи поки що відкритим питання про об’єкт. Іншими словами, мовиться про унаявлення такого стану внутрішньої дії психофізіологічного механізму, коли він полишає свої органічні умови перебігу і співвідноситься зі свідомістю, переміщується усередину її життєпотoku. Поза такого прагматичного співвіднесення він природно залишається суто психічним станом.

Автори метатеорії, здійснюючи критичну рефлексію своїх понятійних нововведень, підкреслюють, що термін “стан свідомості” демонструє не стільки їхню хитромудрість, скільки безсилля розв’язати проблему свідомості змістовним чином [66, с. 61]. А це означає, що цей стан переважно незмістовний, звісно, на противагу психічним процесам, котрі

є об'єктом науки психології, постають як умовні дублікати свідомості і здебільшого змістовні і предметоцентровані. З іншого боку, і свідомість – це своєрідний *універсальний дублікат* психічних об'єктів, феноменів і процесів. Отож “стан свідомості” – суто формальне поняття, що не містить протиставлення форми змісту, а вказує на незалежність будь-якого мислимого змісту. Водночас в ідеальну дійсність цього стану можуть потрапляти будь-які явища, події чи обставини, які індукували, спонукали задіяння індивідуальної психіки у зняту “узмістовленість” свідомості. Але оскільки таке задіяння вже відбулося, то спонукальний його чинник втрачає свій зміст, який “розчиняється” у стані свідомості. Тому отримуємо повну невизначеність і довільність змістового наповнення цього чинника стосовно свідомості, але аж ніяк відносно психіки. І тут важливого значення набуває термін “**текст свідомості**”, що у смисловій зв'язці із поняттям “стан свідомості” виконує мотиваційно-інтенційні завдання метатеоретизування як учинення.

Термін “текст” у контексті неоднорідних спостереження та розкриття життєстійкості свідомої здатності людини бути дає змогу пояснити спосіб постійно відновлювальної й відтак нетотожної собі свідомості. Для цього, власне, і вводиться у філософський дискурс інтерпретаційна схема стану як “тексту”. Читання тексту в певному відношенні і є актуалізований стан свідомості. Або по-іншому: вказаний стан – це таке читання тексту свідомості, точніше, читання такого тексту свідомості, котрий виникає в акті самого читання. Тут стан суголосний певній тривалості змісту, зорієнтований на окремішній стан свідомості, себто така властивість тексту, яка виникає та існує не до чи незалежно від цього стану, а в процесі безпосереднього читання зазначеного тексту. Ці терміни, як підмічає М.Ю. Савельєва, немов накладаються та співіснують один в одному. Тому актуальним є питання здатності особи до самопродукування власної свідомості, причому позалогічним, сутнісно метафізичним, способом, тобто як засновком актуальної присутності людини у світі. М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський категорично висновують, що “ніякий зміст не комунікує як свідомість. Свідомість постійно повинна виникати. Комунікації підлягає дещо інше. А якщо щось комунікується, то воно – не свідомість...” [66, с. 68]. Вочевидь у буттєствердній ритміці тримання свідомості як стану виняткова роль належить *інтенції* та

інтенційності. Іntenція, котра характеризує повноту притомної присутності людини “тут і тепер”, становить квінтесенцію мотиваційного етапу вчинення (В.А. Роменець, П.А. М'ясоїд, див. [1; 15; 16]), адже уможливорює вольову спрямованість її свідомості, за якої й відбувається перехід від чужого слова-висловлювання до свого, відтепер персонально інтеріоризованого, сенсово вособистісного. Іntenційність як атрибутивна властивість стану свідомості в метатеоретичному аспекті означає актуалізацію внутрішніх умов усвідомлення предметно-досвідного матеріалу, що потрапляє у самотнє поле цього стану, де він організується як структура, або як стійке розташування “місця свідомості”, що виявляється у єдності зі станом свідомості та з позиції її сфери, не редукується до фізичних, психічних чи логічних зв'язків й обов'язково передбачає зовнішню відмежованість і внутрішню розмежованість.

Категорійне поняття “**матеріал свідомості**”, що відсутнє у базовій версії метатеорії, на наше переконання, є надважливим термінологічним нововведенням, що знімає багато питань у надскладному (власне метаметодологічному) переході від понять “сфера свідомості” і “стан свідомості” до основної, синтетичної категорії “**структура свідомості**”. Річ у тім, що за всієї предметної беззмістовності свідомості її функціональна побудова має якесь, поки що не зовсім для нас зрозуміле підґрунтя й відтак своє, бодай неприродне, наповнення. За М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорським структура свідомості може бути названа або його змістом, або його формою, причому існування тривалості цього змісту-матеріалу вказана структура (як упорядкувальна тенденція) накладає певні рамкові обмеження на прорив свідомісної трансцендентальності у суб'єктно-об'єкту тканину людського буття. Тоді змістовний факт структурованої свідомості становить деяке просторове розташування матеріалу свідомістю відносно самої себе. У цьому розрізі метарозмірковувань структура свідомості – це завжди певна “робота” самої інтенційно спраглої свідомості у внутрішньому світі її сфери у функціональному режимі стану як продукту чи інтерпретації свідомою здатністю індивідуальних психічних процесів. Феноменально це явище свідомості слушно трактувати як факт поповнення нашого знання про психіку.

У рамках обстоюваного нами метатеоретичного бачення важливо підкреслити інтерпретаційну причетність понять “матеріал свідомості” і “**форма свідомості**” до *діяльного компонен-*

та вчинку самоусвідомлення, що передбачає докладання особою зусиль задля досягнення далеко не завжди контрольованих, а частіше спонтанних змін як названого матеріалу, так і вказаної форми. Звісно, мовиться не про зовнішній матеріал, що нав'язується нашій свідомості для переробки вихованням, середовищем, професійним довіллям та ін. Це не той матеріал, над яким на рубежі XIX–XX століть, скажімо, працювала думка російської інтелігенції, – громадянськість, для якої найбільше був характерний відрив свідомості від особистості (див. статтю М.О. Гершензона у знаменитій збірці “Із глибини” [54]). Мовиться про матеріал психодуховного, суб’єктивного, особистісного, універсумального планів людського буття, котрий уможливує життєздійснення акту свідомості як зусилля актуально тримати умови свідомісної здатності Я бути щоразу новим, не тотожним собі попередньому. Тоді *свідомість як феномен феноменів є більше, ніж факт, вона – вчинок і подія самотворення людиною самої себе.*

Отож, не стільки в наявності “матерії свідомості” (улюблений термін М.К. Мамардашвілі і В.П. Зінченка), скільки в роботі свідомості із власним матеріалом уможливується її структурування як сфери і стану, в результаті чого структура свідомості постає як позаособистісна, квазіпредметна екзистенція життєвості, як певне “залатування пустот буття”, “щілин”, що залишені причино-наслідковими агрегатами. Саме у цій квазіпредметно структурованій тріщині й животіють цілісні структури свідомості. У єдності з актуалізованим свідомим досвідом вони становлять *післядіяльний* (фрагментарний) *підсумок*, де владарює *рекуренція*, тобто така свідомісна структура, що характеризує повернення індивідуальної свідомості як континууму станів до сфери свідомості, що рефлексивно фіксується над фактами (свідоцтвами) усвідомлення й оприявнюється як реалія-випадок самої свідомості всередині подієвого ходу рефлексії.

Очевидно, що зазначена “структура” опосередковує життя свідомості, спричиняє визначення, обмеження і збагачення свідомого досвіду людини. Ситуація метатеоретизування ускладнюється тим, що “зовсім поруч” “структурованими є психічні і логічні змістовлення свідомості, що дають їй змогу здійснюватися в ролі реальних станів у реальному світі. З іншого боку, – пише М.Ю. Савельєва, – “просторово-часові параметри цих змістів не діють як зовнішні до форми свідомості: свідомий досвід існує не “у” просторі, а завдяки

актуалізації всередині сфери свідомості певного психодуховного та логічного матеріалу (вставка курсивом. – А.Ф.), сама ж свідомість як структура є одночасно просторове розташування свідомості відносно самої себе” [69, с. 56]. Водночас указані змісти, підлягаючи інтерпретаційній фільтрації в актах свідомісного зусилля, перетворюють певні структури, як от суб’єктно-об’єктну чи просторово-часову, у вимірах функціональної дії **свідомого досвіду** на *квазіструктури* (див. попереду). До того ж свідомий досвід належить до прагматики трансцендування, вимагаючи постійного спонтанного виходу за свої межі, безперервного вибудовування свого власного – неприродного, неданого – засновку чи фундаменту. Він, як нитка Аріадни життєпотоків свідомості, спроможний вивести людину на нові горизонти не лише свободи, любові, творчості, а й способу буття в цілому.

ВИСНОВКИ

“...методолог, на відміну від науковця, – це людина, котра працює над власною діяльністю і мисленням, змінюючи, трансформуючи їх, створюючи нові форми, спочатку в думці, а потім у реалізації...”

(Георгій Щедровицький [ММК: развитие идей и подходов. – М, 2004. – С. 76])

1. У XX столітті ідейно виокремилися, набули епістемологічного усистемлення та культурної значущості дві головні парадигмальні течії філософсько-наукового конструювання теорії свідомості – *граматологічна* і *метатеоретична*, що сутнісно різняться своїми засновками і настановленнями, поняттями і моделями, мереживом концептуальних і теоретичних побудов, а головне – відмінною *методологічною оптикою* як обґрунтованим набором форм, методів і засобів дослідницької мислєдіяльності. У гносеологічній площині висвітлення зазначеного проблемно-дискурсного поля теоретизування альтернативність названих течій стосується заперечення (із позицій граматології і семіотики) або обстоювання (із точки зору виразників метатеорії) метафізичного статусу свідомості поза знаковим простором (традиція філософування, що започаткована І. Кантом), відкиданні або прийнятті форми чи так званої “чистої форми” (пустого змісту) за сутність свідомості й відповідно в нівелюванні або рефлексивному

опрацюванні свідомості як трансцендентного засновку і водночас як онтологічно вкоріненій подієвої властивості-дійсності – як сфери не-реального позалогічного буття: щоб бути фактуальним свідомий акт-досвід має постійно розпросторюватися назовні, за межі реальності, себто перебувати у стані безупинного цілісного трансцендування.

2. В методологічному аспекті відмінність вказаних течій підтверджують різноавтономні *поняттєво-категорійні тезауруси*, дослідницькі стратегії і мислекомунікаційні дискурси, самодостатні набори методів, процедур, засобів та інструментів філософського і прикладного методологування. Загалом полярність світоглядних картин і способів розуміння сутності та феноменальних оприявнень свідомості відображають (1) різні епістемологічні витоки, першопочаток яких закладено відповідно М. Гайдеггером та Е. Гусерлем, (2) альтернативні парадигмальні позиції у визначенні філософського статусу свідомості, її сутнісного відповідника у соціальному повсякденні і культурі, (3) сучасні теоретичні прориви моно- і полідисциплінарних досліджень, здійснюваних у контекстному форматі розгортання метамодерністських тенденцій розвитку психології і гуманітарних наук у цілому (див. роботи М.С. Гусельцевої [55], Р. ван ден Аккера [79] та ін.), (4) методологеми як більш-менш збалансовані системні єдності принципів, підходів, парадигмально-дослідницьких карт (див. [30], типів наукової раціональності [56; 72] і термінологічного ладу. Різнобічно аргументована панорама своєрідності прийнятого до реконструкції *метатеоретизування*, що знаходить уконкретнення в складносконструйованій методологічній оптиці, яка уможливує вивчення свідомості безвідносно до культури, зовнішнього світу; беззмістовно, із формальних позицій, безособово і безсуб'єктно, опосередковано, в непрямий спосіб, із широким задіянням новітніх ресурсів метаметодології як набору методів і методологем відносно трансцендентного засновку – *форми як сутності свідомості*. У будь-якому разі очевидно, що розробка метатеорії свідомості на істотно інших методологічних засадах становить важкодоступний обхідний шлях фіксації, опису і доконструювання умов розвиткового функціонування свідомої здатності людини бути усвідомлено присутньою у світі й оприявнення останнього у сферному засвіті трансцендентного життєпотуку свідомості.

3. Фундаментальною особливістю метатеорії свідомості у її первинній версії є *прагма-*

тичний погляд на свідомість як на окремих, власне людський у найвищому сенсі слова, спосіб існування людини як свідомого створіння. Так, незалежно від того, *де, чим, і задля чого* не займалася б особа – професійно, аматорськи чи у своє задоволення, вона майже безперервно веде своєрідну боротьбу із власною свідомістю, прагматика якої полягає в тому, що персональний світ свідомості завжди у чомусь надважливому протистоїть її внутрішнім пориванням, тією чи іншою мірою суперечить якійсь оптимальній лінії життєвого шляху. А це означає, що вислів “боротьба зі свідомістю” отримує конкретний буденний сенс: на догоду певним мотивуванням і цілям, які перебувають за межами чіткого усвідомлення, перебіг свідомості у такі моменти потрібно або “припинити”, або істотно “трансформувати”, або й зовсім “виключити”. Прагматичність внутрішньої проблемної ситуації особистості ускладнюється ще й тим, що вона зусиллями інтелекту, волі та духовних переживань прагне упокорити, обмежити чи принаймні раціонально спрямувати спонтанність і самодіяльність стрімкого потоку недремної свідомості. Досягнення вказаної прагматичної мети передбачало здійснення низки методологічних заходів: а) розгляду сфери свідомості як квазіпредметної, псевдопросторової, позачасової, б) відмежування онтологічно вкоріненого життя свідомості від дослідницьких проблем психології, епістемології, логіки та лінгвістики, які вирішуються за допомогою побудови відповідних предметних теорій, в) конструювання метавідношення до факту наявності свідомості і можливість її опосередкованого пізнання шляхом такої роботи з нею, коли досягнуте глибоке розуміння її онтологічного статусу, г) виокремлення шерегу формоутворень та змістовлень у буттєвій мозаїці свідомості, які до неї не мають безпосереднього відношення (наприклад, психічних процесів чи логічних процедур), але які конституують *метасвідомість як самобутню пізнавальну сферу*, в лоні котрої й розгортається вказана робота, причому на рівні метатеоретизування, д) використання близьких до повсякденного мовлення термінів і понять не стосовно свідомості як предмета докладання дослідницьких зусиль, а розгляду їх як властивостей самої роботи зі свідомістю та оперування ними у форматі *метамови* її пояснення та опису.

4. Поява оновленої версії *метатеорії свідомості* в пропонованому авторському виконанні спричинена як виявленими лакунами чи

прогалинами у створенні цілісної мозаїки процедурного поля метатеоретизування, так і розмитістю прийнятої М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорським організаційної схеми метаметодологування, що містила довільний опис трьох фокусів дослідницької уваги: як розуміти свідомість?, яку здійснювати роботу над нею? та як саме вести боротьбу з нею? Зреалізовані нововведення стосуються двох методологічних моментів – уведення в науковий обіг терміна “опанування свідомістю”, зміст та обсяг якого фіксує той процедурно важливий аспект роботи зі свідомістю, коли вона знаходить чи виходить на більш-менш оптимальний режим згармонування всього наявного у її формотвірному “розпорядженні” суб’єктно-об’єктного, психодуховного матеріалу, що певною мірою аналогічна регуляційно-оцінковій функції свідомості; обґрунтування чотирьох аспектів рефлексивної мислєдїяльності зі свідомістю (тобто її розуміння, боротьби і роботи з нею та опанування нею) як *процедурних напрямків* метатеоретизування й наступне застосування циклічно-вчинкової оргсхеми уможливлення цих напрямків задля з’ясування буттєвої сутності свідомості й відтак пошуку основи чи фундаменту свідомого існування людини у світі. Цим дослідженням аргументована евристичність обох названих новаційних моментів. Зокрема термін “опанування свідомістю”, незважаючи на його буденне походження, дає змогу охарактеризувати післядїяльний етап здійснення будь-якого свідомого вчинення у його підсумковому канонічному виконанні й водночас становить проблему *самоопанування* свідомістю власним функціональним ритмом. А це відкриває поки що неосвоєні дослідницьким мисленням горизонти для інтерпретації свідомого досвіду людини не тільки як беззупинного виходу в актах трансцендування на рівень випробування нею власної, не-природної і не-даної, першооснови, що й постає у формі відносного та ситуативно нетривкого опанування свідомістю, а й як свідоцтва-доказу того, що свідомість субстанційно, як прозора енергетична сила, сама “опановує людиною”, акумулюючись та утримуючись у її тілесно-психодуховному апараті як онтологічно вкорінена фундаментальна властивість. Запропонована вчинково-канонічна оргсхема розгортання основних процедурних напрямів метатеоретизування диференціює різновиди встановлених методологічних процедур і згармоновує еволюційні взаємопереходи у загальному річищі мислєвчинення, утверджуючи, що на с и т у а ц і й-

н о м у етапі досягається *розуміння свідомості* як рамкової умови всієї подальшої роботи як із метасвідомістю; на м о т и в а ц і й н о м у – вакуальнюється поле *боротьби зі свідомістю*, осереддя якої становить самопротистояння: буденна практика життєвої нужденності вимагає не тільки розумного виживання, а й мудрого зреалізування кожним власної справи у багатопроблемному суспільному повсякденні, натомість свідомість нав’язує необмежену спонтанність і мало підконтрольну самодїяльність, що внутрішньо драматизує плин людського життя; на д і я л ь н о м у – здійснюється різноаспектна *робота зі свідомістю*, спрямована на виявлення умов функціонування свідомої здатності, на вивчення “обставин” актуалізації свідомого досвіду як зусилля постійного виходу особи за межі наявної реальності і за рубежі себе як “світу всередині свідомості”; на п і с л я д і я л ь н о м у – відбувається відносно опанування особою свідомістю як ситуаційне досягнення нетривкого збалансування умов її онтологічно вкоріненого життя і водночас як опанування свідомістю життєвим шляхом самої особистості.

5. У гуманітарному вимірі розвитку людської думки в ХХ столітті виокремилися і набули парадигмального статусу два головних напрями або дві методологеми вивчення свідомості – *емпірично психологічний*, за якого вона досліджується як природний (натуральний, не штучний) процес у різних форматах раціонального теоретизування і результативно оформляється у вигляді набору психологічних моделей, концепцій, теорій і теоретичних систем свідомості, *та онтологічний*, коли на метатеоретичному рівні філософування приймається метафізичне значення свідомості поза знаковим простором, але в атрибутивному контексті наявного символічного світу, обстоюється форма як її сутність безвідносно до культури та об’єктно-предметної рубрикації дійсності, тобто надкультурно, символічно, метаоб’єктно, квазіпредметно, псевдопросторово, внутрішньо подієво і, щонайважливіше, *опосередковано* – через опис умов функціонування свідомої здатності в межах досягнення нею чистоти практикування як спонтанності і свободи саморозвитку, що синонімічне свідомому досвіду як такому. Інакше кажучи, у психології, незважаючи на все концептуальне різноманіття поглядів, свідомість незмінно розглядається у дійсності психіки, психічних процесів і предметного змісту, у її єдності і взаємному зумовленні із несвідомим, себто натуралістично, феноменологічно, емпірично, що належить до

компетенції теоретичних побудов різного рівня абстрактності та епістемної цілісності. Здебільшого вона досліджується із локальних позицій атомізованої органіки психічного життя людини як суб'єкта повсякдення, а не з погляду її онтологічного статусу, унікального місця у природному і соціальному бутті й відтак не з точки зору повноти його присутності у реально неосяжній розумом сфері свідомості. Істотною вадою штучної “натуралізації” останньої є майже безальтернативне усуб'єктнення свідомої здатності, надумане позбавлення свідомості буттєвості у взаємному проникненні її ноуменальних і феноменальних формоузмістовлень, що непомірно розширює спектр її епіфеноменологічних трактувань. Вражаючим фактом природно центрованої позиції тут є сучасна нейробиологія, котра фактично здійснює міфологічне, ілюзійне пізнання свідомості експериментальними приладами, що вимірюють інфоенергетичні імпульси різних ділянок мозку (шляхом локалізації відомого явища електромагнетизму) безпосередньо, інтерпретуючи їх як наявність свідомості певного функціонального рівня. Натомість фундатори метатеорії свідомості, даючи повний самозвіт про зосередження і Фройда і Юнга на віднаходженні позитивної наукової істини в рамках обмеженого уможливлення об'єктивації підсвідомого, слушно стверджують, що *психоаналіз* – це передусім теоретична робота, котра є індукцією умов нового свідомого досвіду, а несвідоме – найчастіше якась межова точка самої свідомості, її особливий складник, своєрідне якісне утворення. Тому для обох представників Віденської школи психології проблемою стало не несвідоме, а свідоме, яке залишилося незрозумілим й інтелектуально не досягнутим.

6. У психології – теоретичній, прикладній, експериментальній – свідомість майже безальтернативно розглядається у лоні психосфери людини, її феноменального багатоманіття та безміру створених теоретичних конструктів, які не стільки пояснюють ознаки, властивості й особливості психодуховних явищ, скільки поіменовують і розмежовують їх штучно, формально, конвенційно. Яскравим підтвердженням цього є дві відомі, парадигмально близькі, теоретичні системи – *психоаналіз* З. Фройда та *аналітична психологія* К.Г. Юнга. Будучи не тільки впливовими напрямками розвитку психології як гуманітарної науки упродовж останніх ста років, а й маючи важливе світоглядне та культурне значення в цивілізаційному масштабі, ці системи розглядають несвідоме як “депозит усього людського

досвіду” (від сучасного аж до первісного); стверджується, що цей нічим не обмежений репертуар для збереження вказаного досвіду є “жива і відкрита система, готова до реагування, яка невидимими шляхами, а тому найдієвішими, регулює індивідуальне життя”. І якщо колективне несвідоме тим самим Юнгом визначається як “могутня маса духовного спадку людського розвитку, що відроджується у всякій свідомій індивідуальній структурі”, то свідомість інтерпретується всього-на-всього як ефемерний (від гр. *ephemeros* – одноденний, швидкоплинний, нереальний) феномен, який “служить для адаптації і принагідної орієнтації” (цит. за [13, с. 207]). Відтак першопочатково натуралізація психічного не дозволила фундаторам найвпливовіших психологічних шкіл ХХ століття уникнути найбільш характерної для цього типу мислення небезпеки – підміни предмета дослідження: замість того, щоб досліджувати життя свідомості у незвіданій безодні трансцендентальної буттєвості і створеної органікою об'єктивованого повсякдення феноменальної багатоманітності, їм треба було індукувати (від емпіричних фактів до узагальнень) *умови набуття нового свідомого досвіду* клієнта, котрий був задіяний до психоаналітичного процесу, тобто у певний методичний спосіб допомогти йому об'єктивувати й осягнути те, що ще непізнане ним і стоїть на заваді психічного одужання актом свого існування як рана його органічного облаштування в особистому житті, як психічна травма (невроз). Однак, піддавши аналізу несвідоме як якийсь предмет, виокремлений із глибини душі своєї чи клієнта та умовно названий “несвідомим”, його не можна зліквідувати. Тому насправді у випадку із практикою психоаналізу мовиться про таку спільну, сутнісно теоретичну, роботу психоаналітика з клієнтом, котра є індукцією умов отримання кожним на своєму рівні актуалізації свідомісної здатності нового, відмінного від попереднього, свідомого досвіду життя або по-іншому – певне розширення буттєвого горизонту-потоків їх власної свідомості. У цьому онтологічному сенсі несвідомого не існує, “це науковий міф” (М.К. Мамардашвілі), воно найчастіше певна плинна межова точка самої свідомої спроможності щось зрозуміти донині невідоме.

7. Свідомість – це єдина справжня сила – енергія теперішнього як здатність духу в ідеальній площині екзистенціювання вибудувати порядок із дисипативного (від лат. *dissipatus* – розсіяний) хаосу буття. Перевагою цієї спроможності духу є спонтанність і свобода,

життя не тільки виникає на якісно іншому рівні самоконструювання, а й творить себе в образі людини розумної, діяльної, креативної. Завдяки рефлексії як окремому функціоналу свідомої здатності уможлиблюється безперервний напружений пошук нею сенсу роботи, вчинків, життя в цілому, вона самозвітує про здобутки й поразки минулого, про феноменологію і справжню (приховану) дійсність теперішнього, усвідомлено моделює майбутнє за присутності чи відсутності себе у ньому та участі інших персоналій, груп, народів. Як не парадоксально, *але усуб'єктнення свідомості становить форму її виродження, а саме перетворення її у той чи інший психічний процес, котрий позбавлений постійно відновлювального трансцендування (себто виходу за формат натурального розвитку самого себе), замкнений у своєму функціонуванні на своєму упредметненні. Основний парадокс психоаналізу* полягає в тому, що термін “свідомість” є двозначним, певною мірою смислово вихолощеним, зважаючи на його майже безмірний обсяг та аморфний зміст як категорійного поняття. А це означає, що проблемою для цієї психологічної течії було і залишається не несвідоме, а свідоме як сфера малозрозуміла і сутнісно не пізнана. З. Фройд і К.Г. Юнг, відкривши на початку ХХ століття несвідоме (до прикладу, за цією схемою, скажімо, так само Д. Чалмерс вигадав “важку і легкі проблеми свідомості” [75]), впорядкували техніку психоаналітичного процесу не тільки і навіть не стільки, щоб розмежувати свідоме і несвідоме в суто об'єктивному плані. Вочевидь головним для них було домогтися більш глибокого і повноформатного аналітичного розуміння свідомості, причому насамперед власної. А насправді таке розуміння виявило цілковиту беззмістовність саме внаслідок уведення в науковий обіг *концепту несвідомого поза планом свідомості*. Перефразуючи відомі слова І. Канта, що “практичним є все те, що можливе завдяки свободі” можемо сказати: “підсвідомим є все те, що можливе завдяки свідомості”. І це – *фундаментальний закон* людського буття, згідно з яким навіть найпримітивніше притомне уявлення про несвідоме – індивідуальне, колективне – уможлиблюється через єдине духовне світло всередині нас, людей живих, розумних й актуально присутніх у світі, – через свідомість.

8. Метатеорію свідомості вигідно відрізняє від інших теоретичних систем указанного спрямування *самобутній термінологічний апарат*, що створений її авторами на фундаменті шести

засновків: поняття мають фіксувати не ознаки-якості свідомості, а властивості роботи з нею; змальовуючи останні, пізнавальна сфера повинна обходитися без термінів “об'єкт” і “суб'єкт” у їх предметному визначенні відносно свідомості, але вона використовує їх як терміни метамови опису свідомої здатності; крім метамови вторинного плану, потрібно чітко виокремлювати “прагмеми” як елементи самої свідомості, котрі існують завдяки конкретному зв'язку людини із ситуаціями мислєдіяльності, де й виникають як первинні об'єкти, що обслуговують її; пропоновані терміни мають зберігати своє прозоре значення побутового вжитку й викликати багатство асоціацій та інтерпретацій; одночасно задіяних термінів має бути якнайменше і вони мають бути відомі та зручні для того, щоб знову і знову розбиратися в них; у полі значеннєво-смислової дії обстоюваних понять повинно вакуальноватися народження життєвої події-свідомості, що б уможлиблювало вихід дослідника за межі феноменології і вказувало на її обмеження. В дослідженні на основі методологічної рефлексії метамови свідомості аргументована оптимальна наявність восьми категорійних понять пропонованої нами оновленої версії вказаної метатеорії, що співвіднесені між собою як “загальне”, “особливе”, “одиночне”, “конкретне” та організовані за *принципом бінарної кватерності*. У результаті здійснення такої методологічної роботи отримано та охарактеризовано за обсягом, змістом і значенням чотири базові метапоняття або вторинні терміни метамови – “сфера свідомості”, “стан свідомості”, “матеріал свідомості”, “структура свідомості”, і чотири їх відповідники, так звані *прагмеми* як згустки первинної метамови: “свідома здатність”, “текст свідомості”, “форма свідомості”, “свідомий досвід”. Перша четвертинність термінів із названих груп дає змогу пояснити та описати буттєву ритміку напівоприявненого життя свідомості як “сферу забутого буття”, що до кінця не пізнана (І. Кант), відкрита одним своїм сутнісним боком у безодню одвічно неосягненого, зате другим боком – екзистенційно і феноменально виявленим, хоча, звісно, вельми опосередковано і навіть перетворено за формою, структурою чи образом, усе ж може бути досліджена і розсекречена, але не із точки зору предметних теоретичних поглядів, а з метатеоретичних позицій. Друга четвертинність термінів, відображаючи первинні ресурси метамови, уконкретнює й деталізує центри метатеоретизування, і в результую-

чому синтезі із ресурсами вторинних метатермінів дозволяє створити довшену онтологічну картину свідомості.

Перспективи подальших методологічних досліджень. Оскільки “будь-який психічний процес може бути поданий як в об’єктивному плані, так і в форматі свідомості” (М.К. Мамардашвілі, О.М. П’ятигорський), то цікавою й новаційною буде критична рефлексія теоретично сконструйованих і/або емпірично виявлених у психології пластів, вимірів, складників сферного розвитку свідомості як трансцендентної метадійності, у якій знаходять взаємопроникнення її: а) буттєво-діяльне і рефлексивно-споглядалне нашарування; б) здатностей як відображати довкілля, світ, так і породжувати ідеї, думки, переживання, образи, інсайти; в) події-свідоства, котрі, характеризуючи змістове покриття свідомості, існують відносно мислєдіяльній сутності людини, і ті, що актуалізуються безвідносно до практики життя, передують досвіду; г) екзистенційні виміри із різними спрямувальними світами, де значення унааявлюють світ культури, слово – світ мови, сенс – внутрішній світ особи, чуттєва тканина – світ людського тіла в образі свідомості (Ф.Ю. Василюк); д) поясів свідомісного мислєвчинення (практичної мислєдіяльності, концепт-інтенціювання, думки-комунікації і чистого мислення) [32]. Інакше кажучи, мовиться про евристичність інтерпретації параметричних характеристик і феноменальних оприявнень свідомості через оптику самої дослідницької свідомості, тобто не в натуралізованому упредметненні психічних процесів, станів і властивостей, а у їх надсинтетичному – змістово знятому, проте неприродно (трансцендентно) оформленому – функціонуванні всередині сфери свідомості.

В окресленому аналітичному аспекті багатобічяючою, на наш погляд, є *ідея розкриття функціоналів свідомості*. Мовиться про те, що важливо не тільки описати оптимальний набір реальних функцій свідомості у їх взаємопереходах, модальностях і кластерних зорганізованостях, а й украй значуще обґрунтувати принцип чи, можливо, навіть закон, за яким кожній функції свідомості відповідає певне джерело її буттєвої спонтанності або онтологічного вкорінення, що визначально впливає на вимір, ступінь, масштабність і формозмінність її життєпотоків на особистісному, груповому і масовому рівнях соціального буття. Скажімо, у форматі узаasadнення *аксіологічної психології особистості* З.С. Карпенко як новітньої царини персонологічних студій (див.

[9; 10]) продуктивно вивчити саме ціннісно-смысловий функціонал свідомості, котрий, маючи динамічно відкриту структурну організацію, охоплює щонайменше чотири системи координат її ноуменально-феноменальної плинності: порівневе мереживо інтегральної суб’єктності, різноякісні мотиваційно-смыслові утворення, інваріантний набір диспозицій і “трансформацію особистісних смислів у ціннісні орієнтації, що становлять найвищий рівень диспозиційної саморегуляції поведінки”. Вочевидь лише повноцінне самозадіяння особистістю цього функціоналу дасть їй змогу вирватися із царства необхідності (“треба”, “мушу”, “буду”) у благодатний світ “абсолютної духовної свободи, де індивід сягає повноти переживання своєї єдності з Космосом і внутрішньої гармонії, позначений супердиспозицією “приймаю” і полягає в одкровенні істинної мети життя” [9, с. 182].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академік Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М’ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. – К.: Либідь, 2016. – 272 с.
2. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку [зб. наук. праць; пер. з англ. / за наук. ред. А.С. Синиці]. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
3. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. конс.-ред. А.В. Фурман. – 2005–2018. – Модулі 1–20.
4. Гусельцева М.С. Методологічна оптика як інструмент пізнання / Марина Гусельцева // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 39–55.
5. Гусельцева М.С. Свідомість як проблема психології: постнекласична інтерпретація / Марина Гусельцева // Психологія і суспільство. – 2018. – №3-4. – С. ....
6. Деннет Д. Пояснення “магії” свідомості / Деніел Деннет // Психологія і суспільство. – 2018. – №3-4. – С. 5–12.
7. Кайку М. Майбутнє розуму / Мічіо Кайку; пер. з англ. Анжела Кам’янець. – Львів: Літопис, 2017. – 408 с.
8. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
9. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості: [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – 2-ге вид., перероб., доповн. – Івано-Франківськ, 2018. – 720 с.
10. Карпенко З.С. Предмет і метод аксіопсихології особистості / Зіновія Карпенко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 35–62.
11. Кузнецов Ю.Б. Зигмунд Фрейд: народження нової філософії / Юрій Кузнецов // Психологія і суспільство. – 2016. – №4. – С. 6–16.
12. Мамардашвілі М. Проблема свідомості і філософське покликання / Мераб Мамардашвілі // Психологія і суспільство. – 2015. – №4. – С. 19–27.
13. Мондін Баттіста. Онтологія і метафізика: підруч. систем. філософії: пер. з італ. Б. Завідняка. – Жовква: Місіонер, 2010. – 284 с.
14. Москалець В.П. Сутність інтелекту, мислення, мовлення, свідомості як психофункціональних да-

ностей / Віктор Москалець // Психологія і суспільство. – 2014. – №4. – С. 114–131.

15. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія / Петро Андрійович М'ясоїд. – К.: Либідь, 2016. – 560 с.

16. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.

17. Роменець В.А. Виховання творчих здібностей у студентів / Володимир Роменець // Психологія і суспільство. – 2018. – №3-4. – С. 150–... .

18. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: навч. посіб. / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 2016. – 1056 с.

19. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність особистості: [монографія] / Олена Вячеславівна Савченко. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2016. – 596 с.

20. Савченко О. Свідомість і рефлексія у базисі психологічного теоретизування / Олена Савченко // Психологія і суспільство. – 2018. – №3-4. – С. 56–79.

21. Савчин М.В. Методологеми психології: [монографія] / Мирослав Васильович Савчин. – К.: Академ-видав, 2013. – 224 с.

22. Система сучасних методологій: [хрестоматія у 4-х томах] / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т. 1. – 314 с. Т. 2 – 344 с. Т. 3 – 400 с.

23. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т.; пер. з рос.; редкол.: В.М. Столетов (голова) та ін. – К.: Рад. школа, 1983.

Т.1. Теоретичні проблеми педагогіки / склав і підгот. до друку Е.Д. Днепров; за ред. О.І. Піскунова (відп. ред.) та ін. – 488 с.

24. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 508 с.

25. Фурман А.А., Фурман А.В. Вчинкова буттєвість особистості: від концепту до метатеорії (частина перша) / Анатолій А. Фурман, Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2018. – №1-2. – С. 5–26.

26. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №4. – С. 18–36.

27. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

28. Фурман А.В. Методолог – професія майбутнього / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2016. – №1. – С. 16–42.

29. Фурман А.В. Методологічна оптика циклічно-вчинкової організації теорії як системи раціонального знання / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2017. – Модуль 19. – С. 4–15.

30. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Інститут політичної і соціальної психології; Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.

31. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдїяльності – схема професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.

32. Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2017. – №1. – С. 34–49.

33. Фурман А.В. Організаційно-дїяльнісні ігри у вищій школі: [монографія] / Анатолій В. Фурман, Сергій Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 272 с.

34. Фурман А.В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №3. – С. 72–85.

35. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 16–38.

36. Фурман А.В. Світ методології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 47–60.

37. Фурман А.В. Сутність гри як учинення: [монографія] / Анатолій В. Фурман, Сергій Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 120 с.

38. Фурман (Гуменюк) О.Є. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату / Оксана Фурман (Гуменюк) / Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 47–81.

39. Фурман О.Є. Я-концепція як предмет багатаспектного теоретизування / Оксана Фурман // Психологія і суспільство. – 2018. – №1-2. – С. 38–67.

40. Штайн Е. Вступ до філософії / Едіт Штайн; пер. з нім. Ілони Терзової. – Жовква: Місіонер, 2012. – 248 с.

41. Щєдровицький Г.П. Методологічна організація системно-структурних досліджень і розробок / Георгій Щєдровицький // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 30–49.

42. Щєдровицький Г. Організаційно-дїяльнісна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної мислєдїяльності / Георгій Щєдровицький // Психологія і суспільство. – 2006. – №3. – С. 58–69.

43. Щєдровицький Г. Синтез знань: проблеми і методи / Георгій Щєдровицький // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 61–83.

44. Щєдровицький Г. Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення і зміст / Георгій Щєдровицький // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 29–39.

45. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / Карл Густав Юнг; пер. з нім. Катерини Костюк; наук. ред. укр. вид. Олег Фешовець. 2-ге вид. – Львів: Вид. “Астролябія”, 2018. – 608 с.

46. Яценко Т.С. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога / Т.С. Яценко, В.І. Бондар. – К.: НДУ ім. Михайла Драгоманова, 2016. – 383 с.

47. Яценко Т.С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика / Т.С. Яценко, Б.Б. Іваненко, С.М. Аврамченко та ін. – К.: Вища шк., 2008. – 342 с.

48. Яценко Т.С. Феномен імпліцитного порядку у глибинному пізнанні психіки / Тамара Яценко // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 109–126.

49. Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук / Михаил Бахтин // Эстетика словесного творчества. – Изд. 2-е. – М.: Искусство, 1986. – С. 381–393, 429–432.

50. Бахтин М.М. Собрание сочинений: В 7 т. / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Русские словари, Языки славянских культур, 1996 – 2003.

51. Выготский Л.С. Психика, сознание, бессознательное. Проблема сознания / Лев Выготский // Собрание сочинений: В 6-ти т. – Т.1. Вопросы теории и истории психологии / под. ред. А.Р. Лурия, М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – С. 132–148, 156–167.

52. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа / отв. ред. Е.П. Ситковский. Ред. коллегия: Б.М. Кедров и др. – М.: Мысль, 1977. – 471 с. (АН СССР. Ин-т философии. Филос. наследие).

53. Гегель Г.В.Ф. Философия религии: В 2-х т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; пер. с нем. – М.: Мысль, 1977. – Т.2. – 573 с.

54. Гершензон М.О. Творческое самосознание // Вехи. Из глубины: сб. ст. – М.: Изд-во “Правда”, 1991. – С. 73–96.
55. Гусельцева М.С. Метамоде́рнизм в психологии: новые методологические стратегии и изменения субъективности / Марина Гусельцева // Вестник СПбГУ. Психология. – 2018. – Т. 8, вып. 4. – С. 327–340.
56. Гусельцева М.С. Эволюция психологического знания в смене типов рациональности (историко-методологическое исследование): [монография] / Марина Сергеевна Гусельцева. – М.: Акрополь, 2013. – 366 с.
57. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмон Гуссерль; пер. с нем. – М.: Академический Проект, 2009. – 489 с.
58. Деррида Ж. О грамати́логии / Жак Деррида. – М.: Ad Marginem, 2000. – 512 с.
59. Деррида Ж. Письмо и различие / Жак Деррида; пер. с фр. Д.Ю. Кралечкина. – М.: Акад. Проект, 2007. – 495 с.
60. Зинченко В.П. Миры и структура сознания / Владимир Зинченко // Вопросы психологии. – 1991. – №2. – С. 15–36.
61. Зинченко В.П. Сознание и творческий акт / Владимир Петрович Зинченко. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 592 с.
62. Ительсон Л.Б. Лекции по общей психологии: [уч. пос.] / Лев Борисович Ительсон. – М.: Изд-во “Ин-тут психологии РАН”, 2005. – 448 с.
63. Лой А.Н. Сознание как предмет теории познания: [монография] / Анатолий Николаевич Лой. – К.: Наукова думка, 1988. – 248 с.
64. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – [2-е изд., измен. и доп.] / сост. и общ. ред. Ю.П. Сенокосова. – М.: Изд. группа “Прогресс”, “Культура”, 1992. – 416 с.
65. Мамардашвили М.К. Лекции о Прусте. Психологическая топология пути / Мераб Константинович Мамардашвили. – М.: Ad Marginem, 1995. – 1072 с.
66. Мамардашвили М.К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. – [2-е изд.]. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 213 с.
67. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание. (Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке). – М.: Прогресс-Традиция, Фонд М. Мамардашвили, 2011. – 320 с.
68. Мамардашвили М.К. Сознание и цивилизация / М.К. Мамардашвили. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 288 с.
69. Савельева М.Ю. Введение в метатеорию сознания / Марина Юрьевна Савельева. – К.: Видавец ПАРА-ПАН, 2002. – 334 с.
70. Сергиенко Е.А. Психология сознания в координатах эволюции / Елена Сергиенко // Mobilis in mobile: личность в эпоху перемен / под общ. ред. Александра Асмолова. – М.: Изд. Дом ЯСК, 2018. – С. 119–136.
71. Смирнова Н.М. Смысл и творчество / Наталия Михайловна Смирнова. – М.: Изд. “Канон+РООИ” Реабилитация, 2017. – 304 с.
72. Стёпин В.С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция: [монография] / Вячеслав Семёнович Стёпин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
73. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с. – (Серия “Мастера психологии”).
74. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Изд-во “Питер”, 2000. – 712 с. – (Серия “Мастера психологии”).
75. Чалмерс Д. Сознательный ум: В поисках фундаментальной теории / Девид Чалмерс. – М.: URSS, 2013. – 512 с.
76. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; [ред.-сост. А.А. Пископфель, Л.П. Щедровицкий]. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.
77. Эко У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию / Умберто Эко. – СПб.: Симпозиум, 2006. – 544 с.
78. Dennett D. Intuition Pumps And Other Tools for Thinking / Daniel Dennett. – New York: W.W. Norton & Company, 2013. – 512 p.
79. Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism / ed R. van den Akker, A. Gibbons, T. Vermeulen. – London: Rowman & littlefield International, 2017. – 304 p.

REFERENCES

1. Akademik Romenets: tvorchist i pratsi: zb. st. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. L.O. Shatyko. – K.: Lybid, 2016. – 272 s.
2. Antolohiia suchasnoi analitychnoi filosofii, abo zhuk zalyshaie korobku [zb. nauk. prats; per. z anhl. / za nauk. red. A.S. Synytsi]. – Lviv: Litopys, 2014. – 374 s.
3. Vitakulturnyi mlyn: Metodolohichnyi almanakh / nauk. kons.-red. A.V. Furman. – 2005–2018. – Moduli 1–20.
4. Huseltseva M.S. Metodolohichna optyka yak instrument piznannia / Maryna Huseltseva // Psykholohiia i suspilstvo. – 2017. – №4. – S. 39–55.
5. Huseltseva M.S. Svidomist yak problema psykholohii: postneklasychna interpretatsiia / Maryna Huseltseva // Psykholohiia i suspilstvo. – 2018. – №3-4. – S. ....
6. Dennet D. Poiasnennia “mahii” svidomosti / Deniel Dennet // Psykholohiia i suspilstvo. – 2018. – №3-4. – S. 5–12.
7. Kaiku M. Maibutnie rozumu / Michio Kaiku; per. z anhl. Anzhela Kamianets. – Lviv: Litypys, 2017. – 408 s.
8. Kant I. Krytyka chystoho rozumu / Immanuel Kant. – K.: Yunivers, 2000. – 560 s.
9. Karpennko Z.S. Aksiolohichna psykholohiia osobystosti: [monohrafiia] / Zinoviia Stepanivna Karpenko. – 2-he vyd., pererob., dopovn. – Ivano-Frankivsk, 2018. – 720 s.
10. Karpenko Z.S. Predmet i metod aksiopsykholohii osobystosti / Zinoviia Karpenko // Psykholohiia i suspilstvo. – 2008. – №1. – S. 35–62.
11. Kuznetsov Yu.B. Zyhmund Froid: narodzhennia novoi filosofii / Yurii Kuznetsov // Psykholohiia i suspilstvo. – 2016. – №4. – S. 6–16.
12. Mamardashvili M. Problema svidomosti i filosofske poklykannia / Merab Mamardashvili // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №4. – S. 19–27.
13. Mondin Battista. Ontolohiia i metafizyka: pidruch. system. filosofii: per. z ital. B. Zavidniaka. – Zhovkva: Misioner, 2010. – 284 s.
14. Moskalets V.P. Sutnist intelektu, myslennia, movlennia, svidomosti yak psykhofunktionalnykh danostei / Viktor Moskalets // Psykholohiia i suspilstvo. – 2014. – №4. – S. 114–131.
15. Miasoid P.A. Psykholohichne piznannia: istoriia, lohika, psykholohiia / Petro Andriiovych Miasoid. – K.: Lybid, 2016. – 560 s.
16. Psykholohiia vchynku: Shliakhamy tvorchosti V.A. Romenetsia: zb. st. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Lybid, 2012. – 296 s.
17. Romenets V.A. Vykhovannia tvorchykh zdibnostei u studentiv / Volodymyr Romenets // Psykholohiia i suspilstvo. – 2018. – №3-4. – S. 150–... .
18. Romenets V.A. Istoriia psykholohii KhKh stolittia:

- navch. posib. / V.A. Romenets, I.P. Manokha. – K.: Lybid, 2016. – 1056 s.
19. Savchenko O.V. Refleksyivna kompetentnist osobystosti: [monohrafiia] / Olena Viacheslavivna Savchenko. – Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S., 2016. – 596 s.
20. Savchenko O. Svidomist i refleksii u bazysi psykhologichnoho teoretyzuvannia / Olena Savchenko // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2018. – №3-4. – S. 56–79.
21. Savchyn M.V. Metodolohemy psykhologii: [monohrafiia] / Myroslav Vasylovych Savchyn. – K.: Akademvydav, 2013. – 224 s.
22. Systema suchasnykh metodolohii: [khrestomatiia u 4-kh tomakh] / uporiad., vidp. red., perekl. A.V. Furman. – Ternopil: TNEU, 2015. – T. 1. – 314 s. T. 2 – 344 s. T. 3 – 400 s.
23. Ushynskiy K.D. Vybrani pedahohichni tvory: V 2-kh t.; per. z ros.; redkol.: V.M. Stolietov (holova) ta in. – K.: Rad. shkola, 1983.
- T.1. Teoretychni problem y pedahohiky / sklav i pidhot. do druku E.D. Dnieprov; za red. O.I. Piskunova (vidp. red.) ta in. – 488 s.
24. Furman A.A. Psykhologhiia smyslozhyttievoho rozvytku osobystosti: [monohrafiia] / Anatolii Anatoliiovych Furman. – Ternopil: TNEU, 2017. – 508 s.
25. Furman A.A., Furman A.V. Vchynkova buttievist osobystosti: vid kontseptu do metateorii (chastyna persha) / Anatolii A. Furman, Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2018. – №1-2. – S. 5–26.
26. Furman A.V. Geneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2013. – №4. – S. 18–36.
27. Furman A.V. Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s.
28. Furman A.V. Metodoloh – profesiia maibutnoho / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2016. – №1. – S. 16–42.
29. Furman A.V. Metodolohichna optyka tsyklichno-vchynkovoї orhanizatsii teorii yak systemy ratsionalnoho znannia / Anatolii V. Furman // Vitakulturnyi mlyn. – 2017. – Modul 19. – S. 4–15.
30. Furman A.V. Metodolohiia paradyhmalnykh doslidzhen u sotsialnii psykhologii: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – K.: Instytut politychnoi i sotsialnoi psykhologii; Ternopil: Ekonomichna dumka, 2013. – 100 s.
31. Furman A.V. Modulno-rozvyvalna orhanizatsiia myslediialnosti – skhema profesiinoho metodolohuvannia / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2005. – №4. – S. 40–69.
32. Furman A.V. Modulno-rozvyvalnyi orhprostr metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2017. – №1. – S. 34–49.
33. Furman A.V. Ohanizatsiino-diialnisni ihry u vyshchii shkoli: [monohrafiia] / Anatolii V. Furman, Serhii Shandruk. – Ternopil: TNEU, 2014. – 272 s.
34. Furman A.V. Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2013. – №3. – S. 72–85.
35. Furman A.V. Svidomist yak ramkova umova piznannia i metodolohuvannia / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2017. – №4. – S. 16–38.
36. Furman A.V. Svit metodolohii / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2015. – №2. – S. 47–60.
37. Furman A.V. Sutnist hry yak uchynennia: [monohrafiia] / Anatolii V. Furman, Serhii Shandruk. – Ternopil: TNEU, 2014. – 120 s.
38. Furman (Humeniuk) O.Ie. Metodolohiia piznannia osvithnoho vchynku v konteksti innovatsiino-psykhologichnoho klimatu / Oksana Furman (Humeniuk) // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2012. – №1. – S. 47–81.
39. Furman O.Ie. Ya-kontseptsiia yak predmet bahatoaspektnoho teoretyzuvannia / Oksana Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2018. – №1-2. – S. 38–67.
40. Shtain E. Vstup do filosofii / Edit Shtain; per. z nim. Ilony Terzovoi. – Zhovkva: Misioner, 2012. – 248 s.
41. Shchedrovyytskiy H.P. Metodolohichna orhanizatsiia systemno-strukturnykh doslidzhen i rozrobok / Heorhii Shchedrovyytskiy // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2004. – №2. – S. 30–49.
42. Shchedrovyytskiy H. Orhanizatsiino-diialnisna hra yak nova forma orhanizatsii ta metod rozvytku kolektyvnoi myslediialnosti / Heorhii Shchedrovyytskiy // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2006. – №3. – S. 58–69.
43. Shchedrovyytskiy H. Syntez znan: problemy i metody / Heorhii Shchedrovyytskiy // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2015. – №2. – S. 61–83.
44. Shchedrovyytskiy H. Skhema myslediialnosti – systemno-strukturna budova, zachennia i zmist / Heorhii Shchedrovyytskiy // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2005. – №4. – S. 29–39.
45. Iunh K.H. Arkhetypy i kolektyvne nesvidome / Karl Hustav Yunh; per. z nim. Kateryny Kostyuk; nauk. red. ukr. vyd. Oleh Feshovets. 2-he vyd. – Lviv: Vyd. “Astroliabiia”, 2018. – 608 s.
46. Iatsenko T.S. Hlybynne piznannia samodepryvatyii psykhiky maibutnoho psykhologa / T.S. Yatsenko, V.I. Bondar. – K.: NDU im. Mykhaila Drahomanova, 2016. – 383 s.
47. Iatsenko T.S. Kontseptualni zasady i metodyka hlybynnoi psykhokorektsii: pidhotovka psykhologa-praktyka / T.S. Yatsenko, B.B. Ivanenko, S.M. Avramchenko ta in. – K.: Vyshcha shk., 2008. – 342 s.
48. Iatsenko T.S. Fenomen implitsynoho poriadku v hlybynnomu piznanni psykhiky / Tamara Yatsenko // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2017. – №4. – S. 109–126.
49. Bahtin M.M. K mjetodologii gumanitarnykh nauk / Mihail Bahtin // Estjetika slovesnoho tvorchestva. – Izd. 2-je. – M.: Iskustvo, 1986. – S. 381–393, 429–432.
50. Bahtin M.M. Sobranije sochinjenij: V 7 t. / Mihail Mihajlovich Bahtin. – M.: Russkije slovari, Jazyki slavjanskih kul'tur, 1996 – 2003.
51. Vygotskij L.S. Psihika, soznaniye, bjessoznatjel'noje. Probljema soznaniya / Ljev Vygotskij // Sobranije sochinjenij: V 6-ti t. – T.1. Voprosy tjeorii i istorii psihologii / pod. rjed. A.R. Lurija, M.G. Jaroshjevskogo. – M.: Pjedagogika, 1982. – S. 132–148, 156–167.
52. Gjegjel' G.V.F. Enciklopedii filosofskih nauk. T. 3. Filosofija duha; otv. rjed. B.P. Sitkovskij. Rjed. kolljegija: B.M. Kjedrov i dr. – M.: Mysl', 1977. – 471 s. (AN SSSR. In-t filosofii. Filos. nasledijje).
53. Gjegjel' G.V.F. Filosofija rjeligii: V 2-h t. / Gjeorg Vil'gjel'm Fridrih Gjegjel'; pjer. s njem. – M.: Mysl', 1977. – T.2. – 573 s.
54. Gjershenzon M.O. Tvorchjeskoje samosoznaniye / Vjehi. Iz glubiny: sb. st. – M.: Izd-vo “Pravda”, 1991. – S. 73–96.
55. Gusjel'cjeva M.S. Mjetamodjernizm v psihologii: novyje mjetodologichjeskije stratjegii i izmjnenjeniya sub"jektivnosti / Marina Gusjel'cjeva // Vjestnik SPbGU. Psihologija. – 2018. – T.8, vyp. 4. – S. 327–340.
56. Gusjel'cjeva M.S. Evoljucija psihologichjeskogo znaniya v smjenje tipov racional'nosti (istoriko-mjetodologichjeskoje issljedovanije): [monografija] / Marina Sjergjejevna Gusjel'cjeva. – M.: Akropol', 2013. – 366 s.
57. Gussjerl' E. Idjei k chistoj fjenomjenologii i fjenomjenologichjeskoj filosofii / Edmon Gussjerl'; pjer. s njem. – M.: Akadjemichjeskij Projekt, 2009. – 489 s.

58. Djerrida Zh. O gramatologii / Zhak Djerrida. – M. Ad Marginem, 2000. – 512 s.

59. Djerrida Zh. Pis'mo i razlichije / Zhak Djerrida; pjer. s fr. D.Ju. Kraljehkina. – M.: Akad. Projekt, 2007. – 495 s.

60. Zinchjenko V.P. Miry i struktura soznaniya / Vladimir Zinchjenko // Voprosy psihologii. – 1991. – #2. – S. 15–36.

61. Zinchjenko V.P. Soznaniye i tvorcheskij akt / Vladimir Pjetrovich Zinchjenko. – M.: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2010. – 592 s.

62. Itjel'son L.B. Ljekcii po obschjej psihologii: [uch. pos.] / Ljev Borisovich Itjel'son. – M.: Izd-vo "In-tut psihologii RAN", 2005. – 448 s.

63. Loj A.N. Soznaniye kak prjedmjet tjeorii poznaniya: [monografija] / Anatolij Nikolajevich Loj. – K.: Naukova dumka, 1988. – 248 s.

64. Mamardashvili M.K. Kak ja ponimaju filosofiju / Mjerab Konstantinovich Mamardashvili. – [2-je uzd., izmjn. i dop.] / sost. i obsch. rjed. Ju.P. Sjenokosova. – M.: Izd. gruppy "Progrjess", "Kul'tura", 1992. – 416 s.

65. Mamardashvili M.K. Ljekcii o Prustje. Psihologicheskaja topologija puti / Mjerab Konstantinovich Mamardashvili. – M.: Ad Marginem, 1995. – 1072 s.

66. Mamardashvili M.K. Simvol i soznaniye. Mjetafizicheskije rassuzhdjenija o soznanii, simvolikje i jazykje / M.K. Mamardashvili, A.M. Pjatigorskij. – [2-je izd.]. – M.: Jazyki ruskoj kul'tury, 1997. – 213 s.

67. Mamardashvili M.K., Pjatigorskij A.M. Simvol i soznaniye. (Mjetafizicheskije rassuzhdjenija o soznanii, simvolikje i jazykje). – M.: Progrjess-Tradicija, Fond M. Mamardashvili, 2011. – 320 s.

68. Mamardashvili M.K. Soznaniye i civilizacija / M.K. Mamardashvili. – SPb.: Azbuka, Azbuka-Attikus, 2011. – 288 s.

69. Savjel'jeva M.Ju. Vvjedjenje v mjetatjeoriju soznaniya / Marina Jur'jevna Savjel'jeva. – K.: Vidavjec' PARAPAN, 2002. – 334 s.

70. Sjergijenko ?A. Psihologija soznaniya v koordinatah evolucii / ?ljena Sjergijenko // Mobilis in mobile: lichnost' v epohu pjeremjen / pod obsch. rjed. Aljexandra Asmolova. – M.: Izd. Dom JaSK, 2018. – S. 119–136.

71. Smirnova N.M. Smysl i tvorchestvo / Natalija Mihajlovna Smirnova. – M.: Izd. "Kanon+ROOI" Rjeabilitacija, 2017. – 304 s.

72. Stjopin V.S. Tjeorjetichjeskoje znanije: struktura, istoricheskaja evolucija: [monografija] / Vjachjeslav Sjemjonovich Stjopin. – M.: Progrjess-Tradicija, 2000. – 744 s.

73. Rubinshtejn S.L. Bytije i soznaniye. Chjelovjek i mir. – SPb.: Pitjer, 2003. – 512 s. – (Sjerija "Mastjera psihologii").

74. Rubinshtejn S.L. Osnovy obschjej psihologii. – SPb.: Izd-vo "Pitjer", 2000. – 712 s. – (Sjerija "Mastjera psihologii").

75. Chalmjers D. Soznajuschij um: V poiskah fundamental'noj tjeorii / Devid Chalmjers. – M.: URSS, 2013. – 512 s.

76. Schjedrovickij G. P. Izbrannyje trudy / Gjeorgij Pjetrovich Schjedrovickij; [rjed.-sost. A.A. Piskoppjel', L.P. Schjedrovickij]. – M.: Shk. kul't. politiki, 1995. – 760 s.

77. Eko U. Otsustvujushchaja struktura: Vvjedjenje v sjemiologiju / Umbjerto Eko. – SPb.: Simpozium, 2006. – 544 s.

77. Dennett D. Intuition Pumps And Other Tools for Thinking / Daniel Dennett. – New York: W.W. Norton & Company, 2013. – 512 p.

78. Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism / end R. van den Akker, A. Gibbons, T. Vermeulen. – London: Rowman & littlefield International, 2017. – 304 p.

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович.

Метатеоретична мозаїка життя свідомості.

Пропоноване методологічне дослідження присвячене створенню *оновленої версії метатеорії свідомості* інтелектуальними засобами реконструювання її первинної версії (М.К. Мамардашвілі, О.М. П'ятигорський, М.Ю. Савельєва) у форматі поєднання філософського і науково-гуманітарного вимірів метатеоретизування з допомогою задіяння свідомісних і суто рефлексивних інструментальних ресурсів професійного методологування загалом і циклічно-вчинкового підходу зокрема. Логіка побудови вказаної версії, що втілена цим дослідженням, здійснена у чотири тематично центрованих й концептуально оформлених етапи або вчинкові такти мислення. На *першому* проаналізовані дві, найбільш системно довершені та культурно значущі, парадигмальні течії філософсько-наукового конструювання теорії свідомості – граматологічна (семіотична) і метатеоретична (метафізична), що кардинально відмінні своїми засновками і настановленнями, поняттями і моделями, мереживом концептуальних і теоретичних побудов, а головне – обстоюваною ними різною методологічною оптикою пізнання того, що визначально являє собою свідомість як буттєво вкорінена дійсність людського життя. Доведено, що альтернативність названих течій відповідно стосується або заперечення, або підтримки та розвитку метафізичного статусу свідомості поза знаковими простором, відкиданні або прийнятті форми чи так званої "чистої форми" (пустого змісту) за сутність свідомості й відтак у нівелюванні або рефлексивному опрацюванні свідомості як трансцендентного засновку та атрибутивної події-властивості позалогічного буття; тому вактуальнення свідомого акту-досвіду – це його постійне розпросторення назовні, за межі реальності, тобто перебування у стані безупинного цілісного трансцендування. Крім того, аргументована альтернативність вказаних течій за поняттєво-категорійним тезаурусом, дослідницькими стратегіями і мислекомунікаційними дискурсами, самодостатніми наборами методів, процедур, засобів та інструментів методологування, а також за конкретикою складноструктурованих методологічних оптик. У ситуації з метатеорією остання дає змогу вивчати й описувати свідомість опосередковано як встановлення умов функціонування свідомої здатності людини, причому безвідносно до культури і зовнішнього світу, беззмістовно, із формальних позицій, безособово і безсуб'єктивно, у непрямий спосіб та із задіянням новітніх ресурсів метаметодології відносно трансцендентного засновку – форми як сутності свідомості. На *другому етапі* метатеоретизування зrealізована циклічно-вчинкова мислєсхема розгортання його основних процедурних напрямків, що аргументує буттєствердну сутність свідомості й уможливорює відшукання основи свідомісного, власне прагматичного, уприсутнення людини у світі, у центрі якого перебуває майже безперервна її боротьба із власною свідомістю, що спрямована на упокорення, обмеження чи принаймні на раціональне унапрямлювання її надмірних самодостатності і самоактивності. Це спричинило здійснення низки методологічних заходів, серед яких обов'язковим стало прийняття сфери свідомості як квазіпредметної, псевдопросторової, позачасової, розуміння її онтологічного вкорінення (статусу) й відтак розгляду метасвідомості як самобутньої пізнавальної сфери поверх психічних процесів і логічних процедур,

а також використання близьких до повсякденного мовлення термінів і понять стосовно їх уживання як властивостей роботи зі свідомістю та оперування ними у форматі метамови як каналу її пояснення та опису. Воднораз на цьому етапі вперше уведено в науковий обіг термін “опанування свідомістю”, зміст та обсяг якого фіксує відносно оптимальний режим згартування просякненого енергетикою свідомої здатності матеріалу і ставить проблему самоопанування свідомістю власним подієвим ритмом. Аргументовано, що на ситуаційному етапі метатеоретизування як учинення досягається розуміння свідомості як рамкової умови всієї подальшої роботи саме як із метасвідомістю, на мотиваційному – вакуальності та інтенційності поле боротьби зі свідомістю, коли спонукального піку досягає прагнення особи внутрішньо здолати її необмежену спонтанність і самодіяльну плінність, котрі протистоять раціонально-вольовому обрамленню психічного життя, на діяльній – здійснюється різноаспектна робота зі свідомістю, спрямована на виявлення умов перебігу свідомого вчинення, на вивчення внутрішньої картини актуалізації свідомого досвіду як зусилля виходу людини за межі наявної реальності й одночасно за рубежі себе як “світу всередині свідомості”, на післядіяльній – відбувається відносно нетривке опанування особистістю свідомістю як ситуаційне збалансування її онтологічно вкоріненого життя-трансцендування і воднораз досягається володіння свідомістю життєвим шляхом самої особистості. На *третьому етапі* метатеоретизування здійснено системне рефлексивне поєднання двох парадигмальних напрямів або методологем вивчення свідомості – теоретичного (предметоцентрованого, емпірично психологічного) і метатеоретичного (онтологічного, квазіпредметного, метафізичного). Обґрунтовано, що у психології свідомість незмінно розглядається у дійсності психіки і психічних процесів і предметного змісту, у її єдності і взаємному зумовленні із несвідомим, тобто у напрямку виявлення її феноменального і суто емпіричного багатоманіття та безміру створених теоретичних конструктів, що в кращому разі поіменовують і конвенційно розмежують ознаки, властивості та особливості розвитку психодуховних явищ. Яскравим прикладом тут є добре відомі, парадигмально близькі, теоретичні системи – психоаналіз З. Фрейда та аналітична психологія К.Г. Юнга, а також популярні на сьогодні нейробіологічні теорії свідомості, що ґрунтуються на штучній “натуралізації”, матеріалізації (шляхом вимірювання інфоенергетичних імпульсів різних ділянок мозку) цієї “сфери забутого буття”, що ніколи до кінця не пізнавана (І. Кант). Виокремивши несвідоме і надавши йому повні міфологічного наукового статусу (як “депозиту всього людського досвіду”, як тієї “готової до реагування, живої і відкритої системи, котра невидимими шляхами, а тому найдієвішими, регулює індивідуальне життя” тощо), лідери Віденської школи психології здійснили підміну предмета дослідження: реально вивчаючи індукцію умов набуття нового свідомого досвіду кожним з учасників психоаналітичного процесу, вони піддали аналізу мисленнево сконструйоване несвідоме (відповідно індивідуальне та колективне) як якийсь бездонний предмет, котрий не можна зліквідувати, а лише завдяки здійсненню певної теоретичної роботи з ним розвинути та употужнити свідому здатність, розширити буттєвий горизонт їх власної свідомості. Саме у цьому – онтологічному – сенсі “несвідомого не існує” (М.К. Мамардашвілі),

воно найчастіше становить певну плінну межову точку свідомості – зрозуміти невідоме, являє собою її своєрідний рубікон освітлення шілін та закутків буття. Тому висновується, що свідомість – це єдина справжня сила – енергія теперішнього як здатність духу в ідеальній площині екзистенціювання вибудовувати порядок із хаосу, добувати й примножувати мудрість свідомісними ресурсами дослідження і самопізнання, мислевчинення і самотворення. Субстанційною перевагою свідомості є спонтанність і свобода екзистенції її прозорої духовної енергетики, яка й уможливило життя на якісно вищому рівні самоконструювання і самотворення буття – в особі людини розумної, діяльної, креативної. На *четвертому етапі*, відштовхуючись від шести базових засновків побудови самобутнього термінологічного апарату метатеорії свідомості, доказана оптимальна наявність восьми категорійних понять, що співвіднесені між собою за принципами циклічно-вчинкового підходу та в бінарний спосіб. У результаті отримані й охарактеризовані за обсягом, змістом і значенням такі бінарні щеплення вторинних і первинних термінів метамови: *ситуація*: “сфера свідомості” і “свідома здатність”, *мотивація*: “стан свідомості” і “текст свідомості”, *дія*: “матеріал свідомості” і “форма свідомості”, *післядія*: “структура свідомості” і “свідомий досвід”. Обидві четвертинних організованості термінів у синтезі та різноякісних взаємозв'язках первинних (так званих *прагем*) і вторинних (базових метапонять) згустків метамови дають змогу із метатеоретичних позицій створити довшену картину свідомості як онтологічно вкоріненої, напівприв'язаної у реаліях людського повсякдення, властивості.

Ключові слова: свідомість, буття, людина, життя, метатеорія, парадигма, методологема, методологічна оптика, циклічно-вчинковий підхід, філософське методологування, методологічна рефлексія, метасвідомість, несвідоме, підсвідоме, новий свідомий досвід, принцип бінарної кватерності, метамова, метапоняття, онтологічна картина свідомості.

ANNOTATION

Anatoliy V. Furman.

Metatheoretical mosaic of consciousness life.

The proposed methodological research is devoted to the creation of an updated version of the consciousness metatheory by intellectual means of its original version reconstruction (M. K. Mamardashvili, O. M. Pyatygor'skiy, M. Yu. Savelyeva) in the format of the philosophical and scientific-humanitarian dimensions combination of metatheorizing with the help of the involvement of conscious and purely reflexive instrumental resources of professional methodologization in general and the cyclically-deed approach in particular. The logic of constructing a given version, embodied by this study, is carried out in four thematically centered and conceptually designed stages or deed tact of mind activity. At the first stage two the most systematically perfected and culturally significant paradigmatic streams of the philosophical-scientific construction of the consciousness theory are analyzed – gramatological (semiotic) and metatheoretical (metaphysical), which fundamentally differ by their foundations and guidelines, concepts and models, lace of conceptual and theoretical constructs, and the main thing – by advocated by them different methodological optics of knowing what determinately represents consciousness as the existentially rooted reality of human life. It is proved that the alternativeness of named streams accordingly relates either to negation or to the support and development of the metaphysical status of conscious-

ness beyond the symbolic space, to the rejection or acceptance of the form or the so-called “pure form” (empty content) for the essence of consciousness and, therefore, in leveling or reflexive elaboration of consciousness as transcendental foundation and attributive event-property of out-of-logical being; that is why actualization of a conscious act-experience is its constant propagation outside, beyond the limits of reality, that is, staying in a state of continuous holistic transcendence. In addition, it is reasoned alternativeness of named streams according to conceptual-categorical thesaurus, research strategies and mind-communicative discourses, self-sufficient sets of methods, procedures, means and tools of methodologization, as well as to the specifics of complex structured methodological optics. In the situation with the metatheory, it enables to study and describe the consciousness indirectly as the establishment of conditions for the functioning of the conscious person's capacity, and without regard to culture and the outside world, meaningless, from formal positions, impersonal and insubstantial, indirectly and with the use of the latest resources of meta-methodology in relation to transcendental foundation – form as the essence of consciousness. At the second stage of metatheorizing, a cyclically-deed mind-scheme of deployment of its main procedural directions is implemented, which justifies the life-affirming essence of consciousness and makes it possible to find the basis of a conscious, actually pragmatic, human presence in the world, in the center of which there is almost an ongoing struggle with its own consciousness aimed at restraint, restriction or, at least, rational regulation of its excessive self-sufficiency and self-activity. This led to the implementation of a number of methodological measures, among which became obligatory the adoption of the sphere of consciousness as a quasi-subject, pseudo-spatial, timeless, understanding of its ontological rooting (status) and, consequently, consideration of metaconsciousness as a distinct cognitive sphere over mental processes and logical procedures, as well as the use of close to the daily speech of terms and concepts regarding their use as properties of work with consciousness and their operation in the format of a metalanguage of its explanation and description. At the same time, at the “mastery of consciousness”, the content and scope of which captures a relatively optimal mode of harmonizing soaked with energy of conscious capacity of the material, raises the problem of self-mastering by consciousness with its own rhythm. It is argued that at the situational stage of metatheorizing as a committing, an understanding of consciousness as a framework condition of all subsequent work is achieved precisely as with metaconsciousness. At a motivational stage – the field of struggle with consciousness is actualized and intended, when the stimulus peak reaches the person's aspiration to internally overcome its unlimited spontaneity and self-active fluidity, which confront the rational-volitional frame of mental life. At the action stage – a multi-dimensional work with consciousness is carried out, aimed at revealing the conditions of conscious committing, the study of the internal picture of the actualization of conscious experience as an effort to exit human beyond the existing reality and at the same time beyond oneself as a “world within consciousness”. At the after-action stage – there is a relative mastering the consciousness by life path of the person himself. At the third stage of metatheorizing a system reflexive combination of two paradigmatic trends or methodologems of consciousness studying is carried out – theoretical (subject-centered, empirically-psychological) and metatheoretical (ontological, quasi-subject, metaphysical). It is substantiated that in psychology the consciousness is invariably considered in the reality of the psyche, the mental processes and the substantive content, in

its unity and mutual predetermination with the unconscious, that is, in the direction of revealing its phenomenal and purely empirical diversity and immensely created theoretical constructs, which at best name and conventionally distinguish signs, properties and features of the development of psychospiritual phenomena. A striking example of this is the well-known, paradigmly close, theoretical systems – S. Freud's psychoanalysis and C. G. Jung's analytical psychology, as well as today's popular neurobiological theories of consciousness that are based on artificial “naturalization”, materialization (by measuring the information-energetic pulses of different parts of the brain) of this “sphere of forgotten being,” which is never fully known (I. Kant). Having singled out unconscious and giving it the complete mythological scientific status (as “the deposit of all human experience” as the “ready-to-react, living and open system, which by invisible ways, and therefore the most effective, regulates individual life”, etc.), was made a substitution of the research subject: really studying the induction of the conditions for acquiring a new conscious experience by each of the participants in the psychoanalytic process, the leaders of the Vienna School of Psychology subjected to the analysis a mentally constructed unconscious (respectively, individual and collective) as a bottomless subject, which can not be liquidated, but only through the implementation of a certain theoretical work with it to develop and to power up conscious ability to expand the existential horizon of their own consciousness. Namely in this – ontological – meaning of “the unconscious does not exist” (M. K. Mamardashvili), it is often a certain fluid boundary point of consciousness to understand the unknown, its kind of rubicon of illumination of the cracks and the corners of life. That's why it is concluded that consciousness is the only true power – the energy of present as the ability of the spirit in the ideal plane of existence to build order from chaos, to extract and multiply wisdom by the conscious resources of research and self-cognition, mind committing and self-creation. A substantial advantage of consciousness is the spontaneity and freedom of the existence of its transparent spiritual energy, which enables life on a qualitatively high-level level of self-design and self-creation of being – in the embodiment of a reasonable, active, and creative person. At the fourth stage, based on six basic foundations of the construction of the original, terminological apparatus of a metatheory of consciousness, the optimal presence of eight categorical concepts that are correlated with each other according to the principles of the cyclically-deed approach and in a binary manner has been proved. As a result, the following binary inoculations of the secondary and primary terms of the metalanguage were obtained and characterized by the scope, content and significance: the situation: “sphere of consciousness” and “conscious ability”, motivation: “state of consciousness” and “text of consciousness”, action: “material of consciousness” and “form of consciousness”, the after-action: “the structure of consciousness” and “conscious experience”. Both quaternary organizations of terms in the synthesis and different-quality interconnections of the primary (so-called pragmeme) and secondary (basic metaconcepts) metalanguage clots allow from the metatheoretical positions to create the perfect picture of consciousness as ontologically rooted, half-drawn in the realities of human everyday life property.

Key words: *consciousness, being, human, life, metatheory, paradigm, methodologem, methodological optics, cyclically-deed approach, philosophical methodologization, methodological reflection, metaconsciousness, unconscious, subconscious, new conscious experience, the principle of binary quaternarity, metalanguage, metaconcept, an ontological picture of consciousness.*

Надійшла до редакції 28.11.2018.

Підписано до друку 04.12.2018.

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2018. – №3–4. – С. 13–50.